

Заклад вищої освіти «Український католицький університет»

Гуманітарний факультет

Кафедра історії

Кваліфікаційна робота на тему

НОСТАЛЬГІЯ ЗА РАДЯНСЬКОЮ ЕПОХОЮ В УКРАЇНІ

Виконала студентка 4 курсу, групи ГІС19/Б

Галузі знань 03 Гуманітарні науки

Спеціальності 032 Історія та археологія

Освітньої програми «Історія»

Освітній ступінь Бакалавр

Доброгорська А. С.

Керівник Москалець В.

Рецензент

Львів – 2023 року

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I.....	9
ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ НОСТАЛЬГІЇ ЗА РАДЯНСЬКОЮ ЕПОХОЮ В УКРАЇНІ	
1.1 Поняття ностальгії та її прояви у пострадянському просторі	
1.2 Україна доби незалежності: політика, економіка, суспільство.	
Причини виникнення ностальгії за радянською епохою в Україні	
РОЗДІЛ II.....	28
ПРОЯВИ НОСТАЛЬГІЇ ЗА ЖИТТЯМ В СРСР В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ	
2.1 Прояви радянської ностальгії у щоденному споживанні	
2.2 Прояви радянської ностальгії на українському телебаченні	
2.3 Прояви радянської ностальгії крізь призму міфів	
2.4 Дефініція проявів радянської ностальгії в Україні	
ВИСНОВКИ.....	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	55

ВСТУП

Почуття ностальгії притаманне людській натурі при різких змінах політичних систем чи епох. До прикладу, британці довгий час сумували за королевою Вікторією та вікторіанською епохою, яка була періодом розквіту в Англії¹. Американці ж і досі ностальгують за 1960-тими роками, що можна простежити у бажанні зробити «Америку знову великою»² й у виборі президента, який обрав саме таку риторичу та напрям руху зовнішньої та внутрішньої політики.

Більше того, ностальгія за комунізмом доволі знайоме поняття й для значної частини українців. Що не дивно, адже лише 30 років тому змінилася політична система, а з нею і соціальна структура суспільства та звичний уклад життя, до якого люди звикали протягом 70 років. Ностальгія за комунізмом охоплює не лише країни-республіки СРСР, але і характерна для країн-сателітів, на території яких комуністична система панувала всього лиш близько 45 років.

Комуністична ностальгія у країнах соціалістичного табору – явище відносно молоде, але водночас дуже помітне. Країни, що пройшли чи іще проходять процес трансформації від комунізму до демократії, від командно-планової економіки до ринкової, – мають низку характерних причин появи комуністичної ностальгії та сфер, де її можна спостерігати найбільш активно. Протягом останнього десятиліття ностальгія була на піку розквіту серед країн-республік СРСР, і Україна є серед їх числа. В Україні така ностальгія є власне сумом за життям у Радянському Союзі, тому називається саме радянською ностальгією.³

Відповідно, в цій роботі я детально опишу різні предмети і явища, які є проявами ностальгії за радянською епохою в незалежній Україні та спробую

¹ Cultural Nostalgia, Orientalist Ideology, and Heritage Film [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://link.springer.com/chapter/10.1057%2F9781137443854_4 (23.05.2023).

² Make America Great Again as White Political Theology [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://journals.openedition.org/lisa/9887> (23.05.2023).

³ Пронкевич О. «Ідеальний читач» *Едічки-нацбола* // Література та ідеологія: колективна монографія / За ред. В. Агеєвої, В. Єрмоленко, С. Іванюка та ін.; наук. ред. та упоряд. Моренець В. П. Київ: [НаУКМА], 2017, с. 243.

з'ясувати чому саме ці об'єкти та явища залишаються актуальними в сучасності. Також проведу групування цих об'єктів по сферах відповідно до їх сутності та простежу, в яких саме сферах життя в Україні на даний найактивніше проявляється ностальгія за життям в СРСР та яка є її специфіка та характерні ознаки.

Актуальність теми полягає у наростаючій тенденції до ностальгування на всьому пострадянському просторі. До лютого 2022 року Україна також була одним із осередків інтенсивного ностальгування за СРСР. Явище ностальгії за радянською епохою поступово наростало в Україні від початку незалежності. Перші доступні соціологічні опитування з питанням «Чи шкодуєте ви про розпад СРСР?» датуються 2010 роком і 46% відсотків українців відповідали на це питання ствердно, а 18% не могли визначитись із відповіддю. Впродовж наступних десяти років показник тих, хто шкодує про розпад Радянського Союзу поступово знижувався, але коливався між 41 та 32 відсотками. Згідно з проведеними опитування, найінтенсивніше сум за попередньою епохою проявлявся серед категорії людей 40+ і старше, проте і серед молодшого покоління було присутнє ностальгування.⁴ Також визначальною характеристикою радянської ностальгії в Україні є її нерівномірність розповсюдження по території України. Відповідно до показників опитувань, можна спостерігати значно сильнішу тенденцію до ностальгування за СРСР на Сході, Півдні та Центрі України. До прикладу, у 2014 році близько 60% населення Донбасу шкодувало про розпад Радянського Союзу, а на Заході України цей показник становив всього 8%.⁵ Лише після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну сягнув рекордно низького мінімуму по всій території України від початку незалежності – 11%⁶

Відповідно можна бачити, що явище радянської ностальгії в Україні комплексне та пластичне, є частиною життя уже кількох поколінь українців та

⁴ Десяте загальнонаціональне опитування: Ідеологічні маркери війни.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1000_ideological_markers_ua_042022_press.pdf (23.05.2023).

⁵ Десяте загальнонаціональне опитування: Ідеологічні маркери війни...

⁶ Там само.

одним із формуючих факторів національної самоідентифікації. Більше того, Росія, вважаючи себе правонаступницею Радянського Союзу, використовує наратив ностальгії за СРСР у своїй зовнішній політиці, як елемент ідеологічної пропаганди в Україні та легітимізації зазіхань на територіальну цілісність України.⁷ Результатом такої ідеологічної роботи є вторгнення на Донбас та анексія Криму у 2014 роках, де фактор сподівань населення на обіцяне краще життя, як в Радянському Союзі зіграв достатньо важливу роль у реалізації планів Росії.⁸

Таким чином, стає зрозуміло, що явище ностальгії за радянською епохою в Україні є важливим для дослідження, адже наслідки його впливу на розвиток української держави можна спостерігати в сьогоденні. Серед дослідників тема ностальгії на постсоціалістичному просторі зараз теж доволі популярна, тому моя робота вписується у загальний дискурс і вносить свій штрих у тему ностальгії за Радянським Союзом.

Метою дослідження є, застосувавши сучасні теоретичні підходи, виявити та проаналізувати причини виникнення ностальгії у сучасній Україні, виокремити сфери, в яких ностальгія проявляється найбільш активно та простежити закономірність появи такої ностальгії у певних сферах. Для реалізації поставленої мети необхідно виконати такі завдання:

- Дослідити поняття ностальгії та його суть.
- Ознайомитися з сучасною теоретичною літературою по темі.
- Описати причини, які сприяли виникненню ностальгії за СРСР в Україні.
- Проаналізувати прояви ностальгії в незалежній Україні.
- Виділити характерні ознаки проаналізованих проявів радянської ностальгії та прослідкувати тенденції.

Об'єктом дослідження є явище ностальгії за радянською епохою у сучасній Україні та причини її виникнення, водночас **предметом дослідження** є висвітлення проявів ностальгії у побуті, популярній культурі, та наративах.

⁷ Пронкевич О. «Ідеальний читач» Едічки-нацбола // Література та ідеологія: колективна монографія / За ред. В. Агеєвої, В. Єрмоленко, С. Іванюка та ін.; наук. ред. та упоряд. Моренець В. П. Київ: [НаУКМА], 2017, с. 254.

⁸ Пронкевич О. «Ідеальний читач» Едічки-нацбола...с.255.

Наукова новизна цього дослідження полягає у детальному описі об'єктів, елементів і явищ культурного та соціального життя, які є свідченням ностальгії за життям в СРСР у сучасному українському суспільстві.

Дослідження проявів ностальгії за радянською епохою саме в Україні є доволі новою сферою української історіографії, оскільки фокус зазвичай падає на проведення соціологічних досліджень, але історично-культурний контекст часто залишається поза увагою. Проте саме розуміння витоків появи ностальгії за СРСР в Україні та її проявів дозволяє простежити тенденції, які саме елементи минулої епохи залишаються або повертають до сучасності і чому, – є відмінною рисою цієї роботи.

Хронологічні межі дослідження обмежують період після розпаду СРСР, тобто 1991 рік та сучасність, тобто 2023 рік. Окрім цього, для кращого розуміння контексту був зроблений короткий огляд реалій життя у радянській Україні 1922–1991 років.

Географічні межі охоплюють усю територію України в межах сучасних кордонів. Також при огляді загальної тенденції до ностальгії буду зачіпати територію колишніх республік Радянського Союзу та країн-сателітів СРСР .

Для досягнення мети дослідження та виконання поставлених завдань було застосовано такі **методи дослідження**, як аналіз та синтез: їх я використовую в огляді та аналізі різних об'єктів, які є проявами ностальгії за СРСР в Україні для того, аби показати комплексність феномену ностальгії у сучасній Україні. Також, при дослідженні ностальгічних тенденцій на українських телеканалах, я використовувала метод контент-аналізу, розглядаючи радянські стрічки та програми, які присутні на українському телебаченні. Окрім цього, застосовую метод порівняння, коли описую форму, в якій об'єкт повертають до сучасності із комуністичної доби та яким він був справді в радянській Україні.

Джерельною базою цього дослідження є різні інтернет-джерела, на кшталт онлайн-статей українських локальних газет та медіа, сторінки виробників продукції, до прикладу морозива “ЛІМО” чи цукерок “Світоч”, програми та фільми українських телеканалів, а також соціологічні опитування, які

відображають настрої суспільства у питаннях ставлення до радянського минулого.

Історіографія. Основними науковими працями, на які опирається ця робота є науковим доробком істориків-дослідників з країн пострадянського простору, але в англійському перекладі або англійська і є мовою оригіналу. Основоположною є книга Світлани Бойм «Future of Nostalgia»⁹ (Майбутнє ностальгії), зокрема розділи «Від вилікуваних солдатів до невиліковних романтиків: ностальгія та прогрес»¹⁰, а також «Реставраційна ностальгія: конспірологія та повернення до коренів»¹¹ та «Рефлексивна ностальгія: віртуальна реальність і колективна пам'ять»¹². Книга поділена на дві частини: у першій досліджено саме поняття ностальгії та різні причини і сфери її проявів, другий розділ присвячений детальному дослідженню проявів ностальгії у Росії та Німеччині.

Свідченням про фундаментальність цієї книги є часті покликання на авторку у статтях, присвячених ностальгії за комуністичною системою, які я також використовувала у своєму дослідженні. У статті «Nostalgia for Communism in the Collective Imaginations»¹³ (Ностальгія за комунізмом в колективній уяві) Магдалена Рекшч комплексно висвітлила причини ностальгії за комунізмом на пострадянському просторі та навела приклади її проявів серед різних країн. У своїй статті «Successful Icons Of Failed time: Rethinking Post-Communist nostalgia»¹⁴ (Успішні фігури невдалого часу: Переосмислення посткомуністичної ностальгії) Домінік Бартманські також описує причини появи ностальгії та різні підходи, до їх трактування. Оскільки ностальгія за СРСР в Україні є не настільки досліджена на даний момент, у цій роботі використовуються матеріали із іноземної історіографії для опису причин виникнення ностальгії за комуністичною системою, які є схожими для радянської ностальгії. Також

⁹ Boym S. *"The Future Of Nostalgia"*. New York: Basic Books, 2001, 517 p.

¹⁰ Boym S. *"The Future Of Nostalgia"*. New York: Basic Books, 2001, p. 20-37.

¹¹ Boym S. *"The Future Of Nostalgia"*. New York: Basic Books, 2001, p. 57-68.

¹² Boym S. *"The Future Of Nostalgia"*. New York: Basic Books, 2001, p. 69-76.

¹³ Reksć M. *Nostalgia for Communism in the Collective Imaginations* // *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. Vol. 183. № 4. University of Lodz, 2015, p. 105 – 117.

¹⁴ Bartmanski D. *Successful icons of failed time: Rethinking post- communist nostalgia* // *Acta Sociologica* Vol. 54. № 3. Yale University, 2011, p. 213–231.

оприявлення державного розвитку України періоду незалежності, використовувались роботи Георгія Касьянова «Україна 1991–2007: нариси новітньої історії»¹⁵ та «Past continuous: історична політика 1980-х – 2000-х.»¹⁶

Структура роботи. Ця робота складається із двох розділів, вступу та висновків. Перший розділ складається з двох підрозділів. У першому підрозділі міститься загальне визначення поняття ностальгії, оприявнюються причини її виникнення на пострадянському просторі та вводиться термінологічний словник для подальшого аналізу проявів радянської ностальгії. Другий підрозділ вводить контекст політичного та соціально-економічного розвитку України в першому десятилітті після проголошення незалежності, який став визначальним для виникнення ностальгії радянською епохою в Україні.

Другий розділ складається із чотирьох підрозділів. У першому підрозділі описуються прояви ностальгії у сфері харчування та побуті, другий підрозділ фокусується на таких проявах на українському телебаченні крізь призму переглядів радянського кіно та пов'язаних із цим традицій, у третьому підрозділі досліджується радянсько-ностальгічний міф про «День перемоги». Четвертий підрозділ фокусує свою увагу на аналізі виявлених проявів ностальгії та визначенні специфічних ознак радянської ностальгії в Україні.

¹⁵ Касьянов Г. *Україна 1991–2007: нариси новітньої історії*. Київ: Наш час, 2008, 432 с.

¹⁶ Касьянов Г. *Past continuous: історична політика 1980-х – 2000-х*. Україна та сусіди. Київ: Laugus, Антропос-Логос-Фільм, 2018, 420 с.

РОЗДІЛ І

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ НОСТАЛЬГІ ЗА РАДЯНСЬКОЮ ЕПОХОЮ В УКРАЇНІ

Історія України – явище надзвичайно комплексне. Століттями українські землі були розділені між різними державами та імперіями. Імперіями, які залишили найзначиміший слід в новітній історії України, були Австро-Угорська та Російська.¹⁷ Після їх розпаду на початку ХХ століття колишні території Наддніпрянської України відразу увійшли до складу Радянського Союзу під назвою Українська Соціалістична Радянська Республіка (після 1937 року Українська Радянська Соціалістична Республіка) і стала однією із республік засновниць. Землі, що попередньо перебували у складі Австро-Угорської імперії були приєднані до СРСР в наслідок Другої Світової війни. Проте лише після передачі півострова Крим у юрисдикцію УРСР в 1954 році вперше за довгий час майже усі етнічні українські землі були окреслені одним кордоном, власне в межах якого і вийшла зі складу Радянського Союзу.¹⁸

Проголошення незалежності в 1991 році ознаменувало нову сторінку історії України: вперше за кільканадцять століть Україна постала як соборна та суверенна держава. Те, чого прагнули десятки поколінь нарешті стало реальністю та поклало початок ґрунтовних змін в країні та кристалізації українців як державної нації. Проте досягнення цієї мети, з однієї сторони, стало завершенням столітньої боротьби, а з іншої – відправною точкою досі невідомого шляху. Не маючи досвіду державності, Україна, кроками новонародженої дитини, почала пізнавати світ незалежності з усіма викликами, злетами і падіннями.

Емоційне піднесення, яке охопило країну після проголошення незалежності, швидко згасло. Українці сподівалися на обіцяне їм швидке економічне піднесення та інші переваги такої солодкої незалежності. Проте,

¹⁷ Касьянов Г. *Україна 1991–2007: нариси новітньої історії*. Київ: Наш час, 2008, с. 11.

¹⁸ Касьянов Г. *Україна 1991–2007: нариси новітньої історії...с.11.*

ніхто в суспільстві – ані влада, ані новоспечені громадяни не були готові до жорстокої та прагматичної реальності, яка була неминуча при розвалі такого масиву як Радянський Союз, а саме глибокої політичної та соціально-економічної кризи.¹⁹ Одразу з перших днів незалежності країну охопила боротьба за владу та ресурси, що стало пріоритетом для тогочасних політиків і призвело до розкрадання державних майна, формування олігархічних кланів, укорінення корупції, і відповідно затяжної соціально-економічної кризи. Населення не жило, а виживало в умовах гіперінфляції, високого рівня безробіття та бідності.²⁰ Як результат, високі мрії про світле майбутнє та економічний розквіт замінило глибоке розчарування новою системою і бажання повернутися у зрозумілі та стабільні часи СРСР. Саме ці події заклали міцний фундамент для появи такого явища як ностальгія, а більш конкретно ностальгію за СРСР.²¹

Для того, аби зрозуміти особливості явища ностальгії за радянською епохою в незалежній Україні, необхідно спершу детально розглянути поняття ностальгії та причини її виникнення у пострадянському та посткомуністичному просторі, а також показати суспільно-політичні та економічні умови, в яких розвивалося українське суспільство в період незалежності, оприятити їх основні характеристики та вплив на появу і розвиток радянської ностальгії.

1.1 Поняття ностальгії та її прояви у пострадянському просторі

Ностальгія – це почуття насолоди та легкого суму, яке з’являється при думці про минуле.²² Як зазначає Світлана Бойм, слово ностальгія походить від грецьких слів *notos* – повернення додому та *algia* – пошук, і означає пошук дому, якого більше не існує або ніколи не існувало.²³ Почуття ностальгії ірраціональне

¹⁹ Касьянов Г. *Україна 1991–2007: нариси новітньої історії*. Київ: Наш час, 2008, с. 41.

²⁰ Kuzio T. *Twenty Years as an Independent State: Ukraine's Ten Logical Inconsistencies* // *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 45, no. 3/4, 2012, p. 431.

²¹ Пронкевич О. «Ідеальний читач» *Едічки-нацбола* // Література та ідеологія: колективна монографія / За ред. В. Агеевої, В. Єрмоленко, С. Іванюка та ін.; наук. ред. та упоряд. Моренець В. П. Київ: [НаУКМА], 2017, с. 243.

²² Cambridge Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/nostalgia> (23.05.2023)

²³ Boym S. *The Future Of Nostalgia*. New York: Basic Books, 2001, p. 9.

та різниться від людини до людини. Меланхолійне ставлення до минулого властиве людській натурі, проте коли це почуття торкається значної частини суспільства, викристалізовується явище колективної ностальгії. У сучасному глобалізовану світі, спостерігається «епідемія ностальгії», яка характеризується тугою за спільнотами з колективною пам'яттю та прагненням цілісності та послідовності у швидкоплинному та змінному світі. В такому випадку ностальгія виступає захисним механізмом проти прискореного темпу життя та історичних зрушень.²⁴

Світлана Бойм називає ностальгію «симптомом нашого часу»²⁵ і визначає її як сум за дитинством, повільнішим ритмом життя та мрій, який перетворюється у спротив сучасному сприйняттю часу, історії та прогресу. Дослідниця називає ностальгію та прогрес двома альтер его, які взаємозалежні. Проте ностальгія – це не завжди про минуле, вона може бути як ретроспективна, так і націлена на майбутнє. «Фантазії про минуле визначені потребами сучасності мають прямий вплив на реалії майбутнього»²⁶ – так зазначає дослідниця. Тобто в залежності від інтенсивності незакритих потреб в теперішньому ностальгія може визначати майбутнє людини. Проте особливість явища ностальгії полягає у взаємозв'язку між схожими індивідуальними переживаннями у групах людей, народах чи навіть націях, які в результаті можуть формувати колективну ностальгійну пам'ять. Відповідно, існує індивідуальна ностальгія та колективна, де остання характеризується відкликами на певні символи минулого, які є доступні широкому загалу і формують сконструйований комплекс уявлень про минуле у певній соціальній групі.²⁷ Колективна ностальгія впливає на самоідентифікацію в теперішньому і її небезпекою є те, що люди можуть плутати реальність із фантазіями, справжній «дім» (notos) із уявним, заради відновлення якого людина буде готова на все.²⁸

²⁴ Boym S. "The Future Of Nostalgia" ...p. 11.

²⁵ Там само, p. 10.

²⁶ Там само, p. 13.

²⁷ Пронкевич О. «Ідеальний читач» Едічки-нацбола // Література та ідеологія: колективна монографія / За ред. В. Агеєвої, В. Єрмоленко, С. Іванюка та ін.; наук. ред. та упоряд. Моренець В. П. Київ: [НаУКМА], 2017, с. 243.

²⁸ Boym S. "The Future Of Nostalgia". New York: Basic Books, 2001, p. 10.

Є багато різних типологізацій ностальгії, проте за своїми проявами Світлана Бойм розділяє ностальгію на два типи: реставраційну та рефлексійну.²⁹ Реставраційний тип ностальгії має у своїй основі *notos*, тобто дім і є спробою відтворити той втрачений дім. Люди, в переживаннях яких домінує реставраційний тип ностальгії, не вважають її ностальгією, а радше продовженням певної традиції і захист правди. Більше того, саме реставраційна ностальгія лягає в основу сучасних національних відроджень і фокусується на поверненні до коренів та певних символів минулого. Рефлексійна ностальгія акцентує свою увагу на *algia*, тобто самому пошуку і по своїй суті є певним осмисленням минулого часто в іронічній чи гіперболізованій формі. Відповідно, якщо реставраційна ностальгія захищає певне уявлення про минуле, то рефлексійна ставить його під сумнів.³⁰

Ці два типи ностальгії є певними тенденціями у тому, як люди ставляться до минулого, уявних спільнот, свого самоусвідомлення. Тенденції в обличчі реставраційної та рефлексійної ностальгії вказують на спосіб, у який людина справляється зі своєю тугою за домом (*homesickness*) і як будує свої відносини із колективним домом.³¹ Розглядаючи детальніше реставраційну та рефлексійну ностальгію, перша фокусується на відбудові або ж власне реставрації втраченого дому і, повертаючи національні символи і міфи, міфологізує історію на противагу сучасності і реконструює монументи минулого. Реставраційна ностальгія відновлює або створює нову традицію.³² Чим різкіша відбулась зміна між певними періодами або ж чим швидшою є модернізація, тим консервативнішою та незмінною стає ця традиція. Більше того, чим сильнішим є акцент на зв'язку та продовженні минулого, тим більш вибірково минуле буде представлене у цій традиції. Реставраційна пропонує комфортний колективний сценарій для індивідуальної туги за минулим.³³ Цікавим є те, що захищаючи

²⁹ Boym S. *"The Future Of Nostalgia"*... с. 15.

³⁰ Там само, с.12

³¹ Пронкевич О. «Ідеальний читач» *Едічки-нацбола* // Література та ідеологія: колективна монографія / За ред. В. Агєєвої, В. Єрмоленко, С. Іванюка та ін.; наук. ред. та упоряд. Моренець В. П. Київ: [НаУКМА], 2017, с. 244.

³² Boym S. *"The Future Of Nostalgia"*. New York: Basic Books, 2001, p. 69.

³³ Boym S. *"The Future Of Nostalgia"*. New York: Basic Books, 2001, p. 69.

свою правду про минуле, групи у яких спостерігається такого типу ностальгія мають тенденцію включати у свій наратив також конспірологічні теорії. Під такими теоріями мається на увазі конструювання концепції доброго та поганого, де відповідно «добрим» є власне ідея про минуле та «поганим» є міфічний ворог, тобто все, що стає на заваді до втілення цього образу минулого в життя. «Уявний дім» є постійно перебуває під загрозою і потребує захисту. Цей «дім» є колективною проекцією і ілюзіями, і параноїдальне бажання його реставрувати продиктоване відчуттям постійного переслідування. В результаті, це не просто забуття реальності, а створення ілюзорної батьківщини, яка була втрачена.³⁴ Так як ностальгію викликає біль пов'язаний із відстанню та переміщенням, реставраційний тип їх «лікує». Відстань компенсується присутністю певних предметів чи символів втраченого дому, а переміщення лікується проживанням колективного уявлення минулого і не має значення, що ці фантазії відрізняються від минулої реальності, бо досягаючи цього «втраченого дому» людина уже забуває про різницю між уявним та реальним.³⁵

На противагу реставраційному типу, рефлексійна ностальгія проявляється у зовсім іншому амбуа. Рефлексія пропонує новий погляд на минуле, а не відновлення того, що вважається абсолютною правдою про минуле. Навпаки, рефлексійна ностальгія фокусує свою увагу на індивідуальній та культурній пам'яті і не ставить собі за мету відтворити минуле або ж «міфічне місце під назвою дім», а навпаки «закохана у відстань, а не у сам об'єкт»³⁶. Ті групи людей, які проявляють ностальгію у такому вигляді, усвідомлюють грань між минулим та теперішнім і радше намагаються розповісти історію про зв'язок між минулим, теперішнім і майбутнім. Минуле не розглядається крізь призму катастрофи сучасності, а навпаки може надавати сили теперішньому. Саме тому, прояви рефлексійної ностальгії є переосмисленими фрагментами пам'яті, часто в іронічному чи гумористичному стилі. Такий ностальгійний нарратив не має на

³⁴ Boym S. "The Future Of Nostalgia" ...p. 70.

³⁵ Там само, с.72

³⁶ Там само, с.78

меті повністю відтворити попередню епоху, а лише повернути її частково³⁷. В результаті проявів такої ностальгії синтезується абсолютно нова реальність, у якій видозмінені об'єкти минулого накладені на реалії сучасності.

Ностальгія часто є наслідком революцій та значних геополітичних змін, як от Французька революція, оксамитові революції в Центрально-Східній Європі чи розпад Радянського Союзу. Припинення існування такої держави або ж навіть імперії як СРСР є подією, яка ознаменувала початок нової епохи в історії Європи, оскільки на карті знову або вперше з'явилися такі незалежні країни, як Україна, Білорусь, Литва, Латвія, Естонія, Польща, Чехія, Словаччина та інші. Для більшості із цих країн ця подія стала перемогою у здобутті своєї незалежності та звільнення від авторитарної та відсталої політики СРСР. Проте парадоксальним є те, що на усьому пост-комуністичному просторі однією з найбільш яскравих характеристик сучасності є ностальгія. Найвиразніше це явище спостерігається серед колишніх республік СРСР, проте воно є яскраво присутнім і серед країн-сателітів.

«Радянська ностальгія» – термін, який використовується у дискурсі на позначення суму за життям в СРСР, уявлення про яке є ідеалізованим та фрагментованим. Під «радянським» розуміють те, що залишилось у пам'яті людей про радянську епоху та сліди життя в СРСР, які ми можемо спостерігати сьогодні.³⁸ Тобто ностальгія за радянським є ідеалізованим наративом, що включає у себе позитивні і заспокійливі спогади про минуле радянської епохи (події, явища, процеси тощо). Цей наратив втілює пам'ять про радянські часи як щось цілісне, але водночас загублене назавжди. Варто зауважити, що сам факт втрати радянського минулого не викликає ніякого болю, відчаю або тривоги у тих, хто живе у пострадянській реальності. Щоб досягти цього ефекту, «радянське» навмисно піддається відфільтруванню і в свідомості приховуються будь-які неприємні чи страшні факти.³⁹

³⁷ Voym S. *"The Future Of Nostalgia"*. New York: Basic Books, 2001, p. 79.

³⁸ Пронкевич О. «Ідеальний читач» *Едічки-нацбола* // Література та ідеологія: колективна монографія / За ред. В. Агеевої, В. Єрмоленко, С. Іванюка та ін.; наук. ред. та упоряд. Моренець В. П. Київ: [НаУКМА], 2017, с. 245.

³⁹ Пронкевич О. «Ідеальний читач» *Едічки-нацбола* // Література та ідеологія: колективна монографія / За ред. В. Агеевої, В. Єрмоленко, С. Іванюка та ін.; наук. ред. та упоряд. Моренець В. П. Київ: [НаУКМА], 2017, с. 245.

З однієї сторони, при формуванні колективної пам'яті про радянське минуле сучасні інтерпретації акцентують увагу на таких проявах комуністичної системи, як терор, корупція, дефіцит, нераціональне використання ресурсів, некомпетентність кадрів та ін. З іншої сторони люди, чиє дитинство та свідоме життя припало на період існування СРСР ходили до школи, грались із друзями закохувались, вступали до університету, ішли на роботу, створювали сім'ї. Одним словом, були людьми і жили звичайним життям.⁴⁰ Більше того, окрім усіх жахів та незручностей, система пропонувала і ряд таких переваг, як доступ до безкоштовної освіти та медицини, стабільність роботи, можливість отримати путівку в санаторій.⁴¹ Цей конфлікт власне і породжує парадокс появи ностальгії, адже водночас відомі усі злочини системи та ряд країн здобули свою незалежність, що засвідчило факт незадоволення такими реаліями життя, однак теплі та світлі спогади про дитинство, юність та молодість і бонуси, якими користувалися пророшують зерно суму за попередніми часами.

Причин виникнення ностальгії є багато. Важко виділити більш вагому чи суттєву, адже це поняття комплексне. Теза про те, що люди мають схильність ностальгувати за минулим лягає в основу та створює фундамент для нанизування усіх наступних факторів, які можна розділити на безпосередньо пов'язані із життям у СРСР та у комуністичній системі, пов'язані із процесом трансформації та переходу до демократичної системи, а також з різницею суті комунізму та демократії.

Основоположною для появи ностальгії є селективність або вибірковість пам'яті. Зазвичай образи з минулого стосуються незначних відрізків часу відносного розквіту і стосується вибраних аспектів колишньої системи, наприклад, період правління Брежнева характеризується як золота доба стабільності⁴². Окрім того, що людина вибирає, які моменти згадувати та

⁴⁰ Humanity in Action Polska. *Lost and Found: Communism Nostalgia and Communist Chic Among Poland's Old and Young Generations* [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

https://www.humanityinaction.org/knowledge_detail/lost-and-found-communism-nostalgia-and-communist-chic-among-polands-old-and-young-generations/ (16.03.2023).

⁴¹ Humanity in Action Polska. *Lost and Found...*

⁴²Boym S. "The Future Of Nostalgia". New York: Basic Books, 2001, 517 p.

концентрується на більш позитивному, вона також схильна прокручувати ці спогади в голові і доводити до ідеалу, тобто ідеалізувати. Більше того, психологи зазначають, що з часом ми все більше і більше ідеалізуємо минуле. Таким чином, люди згадують не репресії, терор та дефіцит, а безкоштовну освіту, відпустки та санаторії. В результаті ностальгія стає романтизованим прагненням повернути лише обрані сегменти реалій, тобто соціальну стабільність, гарантоване працевлаштування, тощо.⁴³

Іншими факторами появи ностальгії є сам процес трансформації систем політичного та економічного устрою. Будь-яка зміна – це стрес для людини, а перехід від одного режиму до іншого – це докорінна зміна усіх постулатів життя та його устрою. А настільки ґрунтовна зміна, як розпад СРСР та здобуття незалежності, перехід від комунізму до демократії та від командно-планової економіки до ринкової – це довготривалий процес без швидких результатів та з побічними ефектами. Цими побічними ефектами стало різке зростання безробіття, гіперінфляція, політична криза та інше.⁴⁴ Суспільство аж ніяк не очікувало такої зони турбулентності. Більшість жила з відчуттям нормальності, яку в один момент зруйнували.⁴⁵ Надзвичайно великі надії були покладені на цю нову реальність, але після перших років трансформації розчарування замінило віру у реалізацію обіцяного.⁴⁶ Почуття загубленості на невизначеності заповнило людську свідомість і спонукало думками повертатися до стабільності попереднього життя. У пошуках своєї нової ідентичності і бажанні бути ким-небудь у складних реаліях людина зверталася до уже відомої себе у реаліях існування Радянського союзу та комуністичної системи.⁴⁷

Також характеристика самих систем відіграла значну роль у появі почуття ностальгії. Стабільний та визначений комунізм поступово замінили на

⁴³ Reksć M. *Nostalgia for Communism in the Collective Imaginations* // *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. Vol. 183. № 4. University of Lodz, 2015, p. 108.

⁴⁴ Golinowska K. *Nostalgia for the PRL in contemporary Poland* // *Twentieth Century Communism*. Vol. 11, p. 67.

Golinowska K. *Nostalgia for the PRL in contemporary Poland*...p. 68.

⁴⁵ Golinowska K. *Nostalgia for the PRL in contemporary Poland*...p. 68.

⁴⁶ Bartmanski D. *Successful icons of failed time: Rethinking post-communist nostalgia* // *Acta Sociologica* Vol. 54. № 3. Yale University, 2011, p. 213–231.

⁴⁷ Reksć M. *Nostalgia for Communism in the Collective Imaginations*... p. 107.

демократію та капіталізм, де всі мають однаковий доступ до можливостей, але необхідно проявляти власну ініціативу, розум та інтелект, адже держава більше не забезпечує населення освітою та роботою в такому форматі, як це відбувалось в СРСР.⁴⁸ Контроль зверху та директивність замінили на особисту відповідальність та свободу дій. Епоху посткомунізму називають епохою невизначеності.⁴⁹ Відповідальність за своє благополуччя тепер лежить виключно на кожному особисто. Проте за своєю природою люди потребують мати велику ідею для свого існування, прагнуть мати чіткий та визначений образ свого життя.⁵⁰ Комуністична система в Радянському союзі була попаданням у яблучко для заповнення цієї потреби. Ідея побудови комуністичного суспільства ставала сенсом життя людей. В той час, як в демократичному суспільстві кожен сам визначає ціль свого існування, з чим у багатьох виникають проблеми.

Загалом, ностальгія за життям при комуністичному режимі характерна, як для старшого покоління так і для молодшого. Полярно різні вікові групи мають полярно різне бачення доби комунізму. З одного боку старше покоління відчуває, що втратило свою ідентичність, а з іншого боку – молодь навпаки досліджує унікальну ідентичність України часів комунізму.⁵¹

Поява ностальгії у старшого покоління досить логічна, очевидна та природна. Часто ностальгія з'являється після революції, коли певна соціальна група залишається «за бортом корабля».⁵² На жаль, саме така доля спіткала старше покоління, адже їм набагато важче адаптуватися до нових реалій життя. Все, що було для них звичне – зруйновано, а часу та сил, аби стати повноцінною частиною нової системи уже немає. Саме тому, старше покоління найчастіше згадує із сумом рівність та інклюзивність, яку забезпечувала комуністична система.⁵³ Для молоді ж, яка найчастіше навіть і не жила в часи комунізму полягає у пошуку розуміння свого минулого та ідентифікації. Тому молоде

⁴⁸ Humanity in Action Polska. *Lost and Found...*

⁴⁹ Bartmanski D. *Successful icons of failed time: Rethinking post- communist nostalgia* // Acta Sociologica Vol. 54. № 3. Yale University, 2011, p. 214.

⁵⁰ Reksć M. *Nostalgia for Communism in the Collective Imaginations ...* p. 106.

⁵¹ Humanity in Action Polska. *Lost and Found...*

⁵² Reksć M. *Nostalgia for Communism in the Collective Imaginations ...* p. 106.

⁵³ Humanity in Action Polska. *Lost and Found...*

покоління і проявляє інтерес до екзотичного минулого та шукає свою дотичність до нього.⁵⁴

Таким чином, почуття ностальгії за радянською епохою та комуністичною системою охоплює усі соціальні групи країн пострадянського простору. Це явище стає масовим та набирає обертів через властивість людей згадувати лише окремі позитивні моменти із минулого та ідеалізувати його, а також через різкий характер змін, які відбулися після розпаду СРСР, і супроводжувалися різким погіршенням політичної, економічної та соціальної ситуації, а також втратою визначеності та стабільності, які забезпечувалися в Радянському Союзі.

1.2 Україна доби незалежності: політика, економіка, суспільство.

Причини виникнення ностальгії за радянською епохою в Україні

Для того, аби зрозуміти характеристику розвитку України, як незалежної держави, спершу необхідно окреслити ключові риси життя в Українській Радянській Соціалістичній Республіці. Перш за все, Українська Соціалістична Радянська Республіка стала однією із країн-засновниць СРСР у 1922 році.⁵⁵ Це нове утворення сформувалось із територій, які до 1917 року входили до складу Російської імперії. Західна Україна, Північна Буковина, частина Бессарабії та Закарпаття увійшли до складу СРСР внаслідок перемоги Радянського Союзу у Другій світовій війні та підписання договорів із переможеними державами.⁵⁶ Окрім цього, землі, які перешли до СРСР уже після 1945 року перед тим перебували у складі Австро-Угорської імперії і життя українців тут суттєво відрізнялося від тих, хто мешкав у складі Російської імперії, оскільки можна сказати, що перша імперія була більш ліберальною за своєю суттю. Відповідно, імплементація радянської системи не була рівномірною на всій території

⁵⁴ Golinowska K. *Nostalgia for the PRL in contemporary Poland...*p. 77.

⁵⁵ Johnson, Lonnie R. *The Failure of Eastern Europe // Central Europe: Enemies, Neighbors, Friends.* Oxford, 2010, p. 236.

⁵⁶ Johnson, Lonnie R. *The Failure of Eastern Europe...*

України, внаслідок відмінного культурно-історичного контексту та різного часу входу до складу СРСР.⁵⁷

Території України, які відразу увійшли до складу СРСР стали свідками тоталітарного режиму Сталіна і пройшли через жорстку форсовану індустріалізацію, колективізацію, серію репресій та голодомор, що заклало глибокі підвалини радянської системи в житті та свідомості цілого покоління. Приєднані згодом умовно «західні» землі пройшли процес уніфікації економічно-політичного устрою, проте застали уже останні роки правління Сталіна та жорсткого тоталітарного режиму.⁵⁸ Більше того, саме Західна частина України стала осередком національно-визвольного руху ОУН та УПА в часі Другої Світової війни. Відповідно, інтенсивність радянської цих двох частин України була різного рівня, що згодом вплинуло на формування регіоналізму в незалежній Україні та на ставлення до розпаду СРСР.⁵⁹

Якщо характеризувати економічний розвиток України радянської доби, то відбувся перехід України з аграрної в аграрно-індустріальну економіку.⁶⁰ В часі першої п'ятирічки відбулося значне капіталовкладення у розвиток промисловості, особливо важкої. Україна вважалась центром машинобудування, а також тут були розташовані головні потужності хімічної та оборонної промисловості. Загалом в Україні пройшло глибинна механізація та автоматизація виробництва і, наприклад, у цій категорії Донецький кам'яно-вугільний басейн посідав друге місце у світі після Бельгії з показником 93%.⁶¹ Більше того, Донбас забезпечував вугіллям майже усю європейську частину Радянського Союзу.⁶² Станом на 1940 рік рівень промислового виробництва зріс у 7 разів порівняно із 1913 роком, а Україна обійшла низку країн Європи за

⁵⁷ Johnson, Lonnie R. *The Failure of Eastern Europe // Central Europe: Enemies, Neighbors, Friends*. Oxford, 2010, p. 237.

⁵⁸ Касьянов Г. *Україна 1991–2007: нариси новітньої історії*. Київ: Наш час, 2008, с. 7.

⁵⁹ Касьянов Г. *Україна 1991–2007: нариси новітньої історії...с. 8.*

⁶⁰ Ветров І. *Стан промисловості УРСР на початку нацистської окупації // Сторінки воєнної історії України*. / 36. наук. ст., Київ, 2008, с. 82.

⁶¹ Ветров І. *Стан промисловості УРСР на початку нацистської окупації...с.83.*

⁶² Там само.

обсягами виробництва важкої промисловості.⁶³ До прикладу, Україна зайняла друге місце після Великобританії у випуску машин, а також друге місце після Німеччини з виплавки чавуну.⁶⁴ У сільському господарстві довоєнних років, Україна також займала одну з ключових позицій в СРСР у виробництві зерна, технічних культур і продуктів тваринництва. Такі показники вказують на те, що Україна посіла місце однієї з найбільш розвинених країн Європи і мала та має величезний потенціал у цій галузі.⁶⁵ Незважаючи на те, що рівень економічного розвитку України у наступних стадіях розвитку значно знизився, пам'ять про такі досягнення досі живе.

Отже, роль України як в промисловості, так і в сільському господарстві була надзвичайно важлива для СРСР, проте концентрація влади в руках комуністичної партії, криза професійних політичних кадрів, неефективність командно-планової економіки, який включав розподіл ресурсів відповідно до указів із Москви, екстенсивний спосіб розвитку сільського господарства та незавершений цикл виробництва в межах однієї республіки та відсутність розвитку легкої промисловості спричинило економічну стагнацію та соціальну кризу і відповідно невдоволення радянською системою.⁶⁶ В Радянському Союзі з циклічною періодичною відбувалися прояви непокори владі у більшості союзних республік, в тому числі і в Україні. Крок за кроком, починаючи із дисидентського руху в 1970-их роках в культурній сфері, та згодом стимульована політикою гласності Горбачова, невдоволення системою зростало, а ідея суверенітету проникала до широкого загалу та навіть партійного керівництва.⁶⁷ Порівняно з іншими республіками, як-от, Прибалтійськими, які між кінцем 1988 та серединою 1989 років проголосили суверенітет, Україна була «заповідником застою»⁶⁸. Ідеться не лише про низький рівень соціально-економічного розвитку,

⁶³ Ветров І. *Стан промисловості УРСР на початку нацистської окупації* // Сторінки воєнної історії України. / Зб. наук. ст., Київ, 2008, с. 83.

⁶⁴ Ветров І. *Стан промисловості УРСР на початку нацистської окупації*...с.84.

⁶⁵ Перехрест О. *Сільське господарство України в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.)*. Київ: НАН України. Ін-т історії України, 2010, с. 4.

⁶⁶ Касьянов Г. *Україна 1991–2007: нариси новітньої історії*. Київ: Наш час, 2008, с. 10.

⁶⁷ Касьянов Г. *Україна 1991–2007: нариси новітньої історії*...с.13

⁶⁸ Касьянов Г. *Україна 1991–2007: нариси новітньої історії*. Київ: Наш час, 2008, с. 12.

а радше про суспільно-політичний та ідейний фронт. Коли країни Балтії уже проголосили свою незалежність, Україна лише задекларувала свій суверенітет.⁶⁹ Загалом, ключовим моментом невдоволення більшої частини як населення тодішньої УРСР, так партійної верхівки була економічна та соціальна криза, тому спершу розглядалася ідея перерозподілу влади з центром і підпорядкування управління республікою керівництву власне УРСР, що власне мав забезпечити новий союзний договір, який готував Горбачов. Ідея саме суверенітету та незалежності була підтримана націоналістичними партіями, які переважали лише на заході УРСР. Навіть представники створеного у вересні 1989 року опозиційного громадського руху «Народний Рух України за перебудову» коливалися між ідеєю незалежності та суверенітету в межах існуючого Союзу.⁷⁰ Проте згодом, оскільки тенденції до суверенітету зростали, аби не дати взяти кермо опозиційним партіям, які мали більш радикальні позиції, велика частина членів комуністичної партії України перейшла звернути свої погляди у бік національного питання і на виборах в 1990 році набрали більшість у Верховній Раді. Націонал-демократичний блок, на противагу набрав 25% голосів. Лише у Львівській, Івано-Франківській та Тернопільській областях націонал-демократи набрали переважаючу більшість та у зайняли Харкові 2/3 місць.⁷¹

16 липня 1990 року було ухвалено Декларацію про суверенітет України, що стало великим кроком вперед для України, яка порівняно з іншими республіками поки «пасла задніх» у процесі відходу від СРСР, оскільки на той момент балтійські республіки уже проголосили свою незалежність, а Азербайджан, Росія, Грузія тощо проголосили свій суверенітет.⁷² Ключовим фокусом цього документу був економічний суверенітет та в деяких інших сферах, проте громадяни мали за собою право залишити громадянство СРСР, а також його принципи мали використовуватися для підписання нового союзного

⁶⁹ Касьянов Г. *Україна 1991–2007: нариси новітньої історії*...с.12.

⁷⁰ Там само, с. 14.

⁷¹ Там само, с. 16.

⁷² Там само, с. 17.

договору.⁷³ Період напередодні ухвалення Декларації та проголошенням незалежності був позначений радикалізацією суспільних настроїв та наростанням невдоволення українців у зв'язку з погіршенням економічної ситуації, що проявилось у вигляді страйків шахтарів на Донбасі проти уряду, соціально-культурних заходів такі як «живий ланцюг», публікацій про історичне минуле України в радянських газетах, демонтованих пам'ятників Леніну на заході республіки, студентського страйку в Києві, тощо. Врешті решт, після невдалого Путчу у Москві, 24 серпня було ухвалено Акт проголошення незалежності України і з цього моменту розпочалася історія незалежної України.⁷⁴

Описані вище факти, є важливими для розуміння контексту, у якому Україна входила в нову епоху. З однієї сторони, УРСР займала ключові позиції для економічного розвитку СРСР і закарбувалася у пам'яті як одна із найрозвиненіших республік Радянського Союзу, з іншої сторони події 1989-1991 років показали загальне невдоволення радянською системою, політикою керівників та своїм соціально-економічним становищем. Незважаючи на те, що проголошення незалежності України по суті ознаменувало крах СРСР, настрої політиків та соціуму все ж були амбівалентними та коливалися між ідеєю суверенітету в рамках нового союзного договору та проголошенням незалежності. Більше того, процес виходу із Радянського Союзу був проведений партійною номенклатурою, яка зайняла вигідну на той момент позицію задля збереження влади у своїх руках, а демократичному блоку так і не вдалося консолідуватися та отримати достатньо підтримки від населення. Відповідно, з виходом України із СРСР не відбулося докорінних змін, оскільки влада залишилась у руках представників колишньої радянської номенклатури, а соціальна структура залишилась такою ж.⁷⁵ По суті, устрій держави залишився

⁷³ Декларація про державний суверенітет України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (23.05.2023).

⁷⁴ Касьянов Г. *Україна 1991–2007: нариси новітньої історії*. Київ: Наш час, 2008, с 20.

⁷⁵ Касьянов Г. *Україна 1991–2007: нариси новітньої історії...*с.13.

практично таким же і це стало лише першим кроком у переході від формального проголошення незалежності до реального.

Україна вступила в епоху незалежності як держава, яка не мала попереднього досвіду державотворення, а також сформованої нації. Це означало, що окрім таких завдань як перехід від комуністичної системи до демократії, заміна економіки командно-планового типу на ринкову, перед Україною постало завдання створення незалежної держави, осмислення колоніальної спадщини, а також формування української нації.⁷⁶ Це надзвичайно ускладнювало процес розвитку та трансформації України у демократичну державу із розвиненою економікою, як це, наприклад, відбулося серед колишніх країн-сателітів СРСР такі як Польща чи країн-республік Прибалтики, які уже мали попередній досвід державотворення та доволі швидко пройшли економічні та політичні трансформації та вже на початку 2000-их стали членами Європейського Союзу та НАТО.⁷⁷

Перші 10 років незалежної України були надзвичайно турбулентними в усіх аспектах. Цей період характеризується глибокою політичною, економічною та соціальною кризою. Відбулося це з кількох причин: при владі залишилася колишня радянська політична еліта, у якої була відсутня стратегія розвитку держави, а також знання і вміння необхідні для проведення трансформаційних процесів, а головною метою було утримання влади, активно відбувалося привласнення національних ресурсів і формувалися олігархічні клани, які почали контролювати більшу частину економіки, і відповідно вирішенню соціально-економічної стагнації, яка була неминуча після розпаду СРСР, не приділялося багато уваги.⁷⁸

По-перше, постало питання поділу влади та формування політичної еліти. Першим президентом України став Леонід Кравчук, який перед розпадом СРСР завідував ідеологічним відділом ЦК КПУ та був на вершині своєї кар'єри у

⁷⁶ Перепелиця Г. *Україна та Польща: 25 років посткомуністичного транзиту (порівняльний аналіз)* // *Sprawy Międzynarodowe*, 71(1), 2018, с. 194.

⁷⁷ Перепелиця Г. *Україна та Польща: 25 років посткомуністичного транзиту (порівняльний аналіз)*...с.195.

⁷⁸ Касьянов Г. *Україна 1991–2007: нариси новітньої історії*. Київ: Наш час, 2008, с 41.

Радянському Союзу. Відповідно в керуючих органах на всіх рівнях більша частина кадрів були ті, хто починав свою кар'єру ще за радянських часів. Більшість політиків в Україні були пристосовані до виконання наказів, оскільки попередньо вони підпорядковувалися центральному керівництву в Москві. Це стало однією із причин того, що в Україні в політичній верхівці були відсутні ідейно-стратегічні мислителі, які могли б самостійно приймати ефективні рішення у розвитку новоствореної держави.⁷⁹ Великі сподівання покладалися на демократичний блок, який мав доволі широку підтримку населення до розвалу Союзу, проте його представники також не мали навичок державотворення, перебували у зародковому стані та так і не змогли консолідувати свої сили для досягнення поставленої мети. В 1992 році, коли Леонід Кравчук став прем'єр-міністром, його команда розробила план реформ для швидкого вирішення економічних проблем, проте реалізувати його не вдалося через відмову чинного президента.⁸⁰ У зазначеному контексті ключовим мотивом діяльності тогочасних політиків найближчих 10-15 років була стратегія виживання, збереження влади, яка давала доступ до самозбагачення, а не стратегічні перетворення та розвиток держави.

Говорячи про економічний розвиток України, то напередодні проголошення незалежності та розпаду СРСР в наративі побутувала думка про швидке економічне процвітання відразу після виходу з Радянського Союзу, враховуючи економічний потенціал країни при можливості розпоряджатися власними ресурсами. В суспільстві просувалися підрахунки фахівців німецького Дойчебанку, що Україна займала одне з перших місць серед країн-республік і прогнозі щодо економічного процвітання та досягнення рівня розвитку європейських країн.⁸¹ Проте в реальності цього не сталося. По-перше, українська економіка перебувала у матриці загальносоюзного виробництва, була в залежності від енергоносіїв Росії, а промисловість потребувала величезних капіталовкладень у застарілі підприємства. Більше того, як суспільство, так і

⁷⁹ Касьянов Г. *Україна 1991–2007: нариси новітньої історії*. Київ: Наш час, 2008, с. 43.

⁸⁰ Касьянов Г. *Україна 1991–2007: нариси новітньої історії...с.47.*

⁸¹ Там само, с. 65.

верхівка не були пристосовані до ринкової економіки і з упередженням ставились до приватної власності, яка глибоко критикувалась у Радянському Союзі. Через відсутність ефективної та стратегічної політики у цій сфері, економічна криза, яка розпочалася іще за радянських часів переросла у фактичний обвал економіки. Безболісного шляху трансформації економічної системи не існувало, проте були різні шляхи до вирішення цього питання. Наприклад, польський прем'єр Бальцерович, провів серію рішучих економічних реформ для трансформації економічної системи Польщі, які увійшли в історію під назвою «шокова терапія» та дозволили в достатньо короткі терміни вийти з економічної кризи.⁸² Проте в Україні не знайшлося лідера, який би взявся за такі складні реформи, а навпаки панував хаос і боротьба за владу. Ухвалювалися певні закони, які створювали передумови для переходу до ринкової економіки, проте в реальності відбувалося масове привласнення «загальнонародної власності» групами, які її контролювали і таким чином утворилося три ключові олігархічні клани: донецький, дніпропетровський та київський.⁸³ Оскільки вони по суті почали контролювати ключові економічні ресурси України, вони ж лобіювали свої інтереси у парламенті через політиків і гальмували процес переходу до ринкової економіки, який їм був не вигідний. Процес гальмування економічних реформ тривав до кінця 1990-х років поки первинний капітал не був остаточно накопичений та розподілений і лише тоді з'явилася потреба у реальному регулюванні економіки та виходу з економічної кризи.

Коли українці вимагали незалежності, більшість керувалася ідеєю, що зі здобуттям незалежності покращиться матеріальне становище та добробут країни, проте в результаті наведених вище фактів цього не сталося, а економічне та соціальне становище, яке і так потребувало покращення, тільки погіршилось. У перші роки незалежності рівень життя катастрофічно знизився, гіперінфляція «з'їдала» і так невеликі доходи українців, збільшився рівень безробіття, повністю зруйнувалася структура державного соціального забезпечення. Станом

⁸² Перепелиця Г. *Україна та Польща: 25 років посткомуністичного транзиту (порівняльний аналіз)* // *Sprawy Międzynarodowe*, 71(1), 2018, с. 197.

⁸³ Касьянов Г. *Україна 1991–2007: нариси новітньої історії*. Київ: Наш час, 2008, с. 76.

на 1994 рік 62% населення скаржилися на нестачу грошей, а загалом рівень доходів українців протягом 1990-х років знизився на близько 60%. Населення України не жило, а виживало.

Загалом, така державна політика протягом першого десятиліття незалежності заклала міцний фундамент для подальшого розвитку України, який був не дуже успішним та непослідовним. Більшість населення, як і політична верхівка не були готові до викликів, які постали перед ними.⁸⁴ Сподівання українців на швидке економічне процвітання не були виправдані та швидко замінилися глибоким розчаруванням та недовірою до влади. Якщо раніше життя в СРСР було стабільним та передбачуваним, зараз в житті не було нічого певного і панував повний хаос. Люди почували викинути за борт корабля і це сприяло появі думок про повернення до попереднього життя, яке уже не здавалося таким поганим.

Проте, не лише дійсний рівень проблем, а також і когнітивні проблеми стали причиною такого важкого переживання змін в країні. Я. Корнаї виділяє такі 4 типи когнітивних дисонансів⁸⁵:

1. Невиправдані очікування. Кожен українець мав свої очікування стосовно змін в країні. Такі слова, як демократія, ринкова економіка, Захід створили ідеалізовану картину в головах громадян. Більше того, усі очікували швидкого переходу від однієї системи до іншої і ніхто не був готовий до економічного обвалу, який відбувся у 1991 році.
2. Ставлення до чого-небудь залежить від того, з чим порівнюється становище. Будучи однією із найбільш розвинених республік Радянського Союзу, українці відчували свою перевагу в економічному розвитку над іншими республіками СРСР. Проте, з відкриттям кордонів почали порівнювати свої умови існування з такими країнами, як Німеччина, Франція, Скандинавські країни. Це також стало однією із причин невдоволення актуальною ситуацією.

⁸⁴ Kuzio T. *Twenty Years as an Independent State: Ukraine's Ten Logical Inconsistencies* // *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 45, no. 3/4, 2012, p. 430.

⁸⁵ Kornai J. *The great transformation of Central Eastern Europe Success and disappointment...* p. 235-240

3. Люди схильні швидко забувати минуле. До прикладу, українці були невдоволені соціально-економічними умовами життя в СРСР та загалом системою, яка все контролювала. Проте, коли вступили у фазу ще глибшої кризи, цей момент почав швидко стиратися із пам'яті. Проте з іншого боку, українці також забули про такі здобутки як свобода слова, плюралізм думок, свобода вибору, які можна було все ж вважати перевагами нової системи.
4. Також важливим елементом є те, що будь-яка система має як свої переваги, так і недоліки. Мова йде і про демократію, і про ринкову економіку. Саме тому причиною усіх недосконалостей є не лише дії уряду незалежної України, але і сама система.

Таким чином, сум за стабільністю та впевненістю у завтрашньому дні, зниження рівня якості життя, фінансова нестабільність, неготовність до ще глибшої соціально-економічної кризи в період переходу, – стали одними із причин появи в українському суспільстві такого явища, як ностальгія за життям в СРСР. До цього ж, оскільки в українському суспільстві по суті не відбулось докорінних змін і трансформацій у системі, побуті та свідомості, це створювало сприятливий ґрунт для відновлення «тихої гавані» або ж того «втраченого дому», яким став СРСР.

РОЗДІЛ II

ПРОЯВИ НОСТАЛЬГІЇ ЗА ЖИТТЯМ В УРСР В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Ностальгія за СРСР – явище, яке активно розвивалося в Україні і кристалізувалося в суспільстві. З 2010 року в Україні періодично проводились національні опитування, в якому українців питали чи вони шкодують про розпад СРСР. Показники варіювалися між 46% та 31% в період між 2010 та 2016 роками вказуючи на значну частину суспільства, яка ностальгувала за життям в Радянському Союзі.⁸⁶ Проте в ході мого дослідження було виявлено, що окрім суспільного зрізу в цьому питанні, доробок як наукових робіт, так і публікацій в ЗМІ на тему того, як саме в повсякденні українців проявляється радянська ностальгія, практично відсутній. Відповідно, з метою осмислення ностальгії за радянською епохою в Україні у цьому розділі ми з'ясуємо, в яких сферах життя українців найактивніше присутнє почуття туги за минулим і наскільки комплексним та повноцінним є відтворення життя в СРСР у суспільному дискурсі. Також буде проведено аналіз та спробуємо виявити закономірності у причинах збереження та повернення певних елементів минулого у сучасне життя і таким чином визначити особливості радянської ностальгії в Україні.

З цією метою зосередимо свою увагу на таких сферах життя українців як побут, культура, традиції та суспільні міфи, а також дискурс публічної думки. Для цього буде проаналізовано продукти харчування, страви, кіно та телебачення, новорічні традиції, а також міф про перемогу у Великій Вітчизняній війні.

2.1 Прояви радянської ностальгії у щоденному споживанні

На пострадянському просторі досі є широко поширений міф про те, що продукти харчування були якісніші в СРСР. Вони були натуральніші, смачніші, мали обов'язковий протокол виробництва, тобто «ГОСТ». Тепер, коли є

⁸⁶ Динаміка Ностальгії за СРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/c910ad1d40079f7a2a28377c27494738.html> (23.05.2023).

постійний доступ до продуктів, а ринок наповнений різноманітними продуктами харчування, люди згадують не дефіцит та довгі черги у магазини, а радянський смак тої невеликої кількості продуктів, які були у доступі та їх низькі та стабільні ціни.⁸⁷ Після розпаду Радянського Союзу харчові звички та культура споживання ще довгий час залишалися такими ж, відповідно українці продовжували купляти ті ж продукти, до яких звикли та готувати найпопулярніші страви епохи. З часом культура харчування все ж почала змінюватись, але є ряд «ікон» попереднього століття, які і досі залишаються у продуктових корзинах українців та на столах. Це підтверджується також тим фактом, що в умовах ринкової економіки саме споживач задає попит на продукти, які досі залишаються на прилавках магазинів та супермаркетів.

Розпочну я із морозива, яке багато-хто зараз в першу чергу згадує як смак дитинства.⁸⁸ В Радянському Союзі промислове виробництво морозива вперше з'явилося у 1937 році, як відповідь на великі успіхи виробництва в США. Впродовж усього часу існувало кілька ключових видів морозива: пломбір в стаканчику, ескімо на паличці, фруктове, тобто плодово-ягідне, шоколадне або вершкове ескімо «Каштан» та вершкове ескімо на паличці «Ленінградське», де останні були доволі рідкісні та радше вважались делікатесом. Морозиво виготовлялось відповідно до строгого стандарту – ГОСТу, що означало, що в основі було натуральне молоко, та було своєрідним символом якості.⁸⁹ Згідно з дослідженням у 2021 році, в Україні виробляється 900 видів морозива, серед якого «з комбінованим складом становить 55,4% від загального асортименту, пломбір — 22,4%, вершкове — 11,3%, молочне — 1,8%, плодово-ягідне — 9,1%.»⁹⁰ Також очевидно в Україні є і імпортоване морозиво. Проте найпопулярнішими видами морозива в Україні залишається пломбір, який купує

⁸⁷ Стяжкіна О. *Смак радянського: їжа та їдці в мистецтві життя й мистецтві кіно (середина 1960-х – середина 1980-х років)*. Київ: Дух і Літера, 2021. с. 15.

⁸⁸ Стяжкіна О. *Смак радянського: їжа та їдці в мистецтві життя й мистецтві кіно (середина 1960-х – середина 1980-х років...)* с. 16.

⁸⁹ Чому радянське морозиво вважалось найкращим в світі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.legaltechnique.org/articles/eda-i-napitki/pochemu-sovetskoe-morozhenoe-schitalos-luchshim-v-mire-bull-novosti-v-fotografyah.html> (23.05.2023).

⁹⁰ В Україні на 3% виросло виробництво морозива: де його роблять та яке найпопулярніше [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rubryka.com/2021/08/04/morozivo-ukraine/#> (23.05.2023).

близько 80% українців, а на другому місці – фруктове морозиво, яке обирає близько 40% населення.⁹¹ До цього ж, більшість людей обирає морозиво в стаканчику, або ж ескімо на паличці. Це свідчить про те, що незважаючи на доступність та різноманіття морозива, яке є зараз на прилавках, більшість українців обирають давно відомі їм смаки та види морозива. Можна сказати, що це певна традиція, яка передалася із Радянського Союзу, адже у світі морозиво в такому стаканчику не продається, а надається перевага конусній вафлі або паличці. Саме тому, таку тенденцію можемо вважати ностальгійною, оскільки саме попит серед українців на таке морозиво ще після розпаду Союзу, спонукав і спонукає компанії виготовляти саме такі смаки та види морозива.

Якщо говорити детальніше, про виробників, то на прикладі львівської компанії «ЛІМО», житомирської «Рудь» та дніпропетровської «Ласунка» можемо краще простежити ці тенденції. На логотипі компанії «ЛІМО» красується напис «смакує з 1965». Саме тоді на підприємстві «Львівський холодокомбінат», яке з 1942 року спеціалізувалося на зберіганні мороженої продукції, почали виготовляти морозиво, яке швидко стало одним із ключових потужностей республіки.⁹² В асортименті компанії, є багато різних смаків морозива, серед яких є три види пломбіру, як-от «Львівський», «Пломбір 1965» та «ТМ», а також «Плодово-ягідне», «Каштан» та «Маріте», яке поєднує в собі фруктовий та шоколадний смак «Плодово-ягідного» та «Каштану»⁹³. Нові види пломбіру з'являлися між 2010 та 2015 роками. Наприклад, створення серії морозива «Пломбір 1965» виробник описує так: «1965 — бренд створений до ювілею 50-ти річчя заводу. Відновлена старовинна рецептура з 1965 р., на основі стабілізатора «крохмаль картопляний натуральний» (не модифікований), який використовувався в ті часи.»⁹⁴ У серії «Пломбір 1965» присутні усі класичні смаки та види морозива, тобто пломбір у стаканчику, шоколадний пломбір у стаканчику, пломбір у вафельних листках, пломбір та паличці та в шоколадній

⁹¹ В Україні на 3% виросло виробництво морозива: де його роблять та яке найпопулярніше...

⁹² Лімо. Історія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.limo.ua/uk/history> (23.05.2023).

⁹³ Лімо. Морозиво [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.limo.ua/uk/tm/ice-cream> (23.05.2023).

⁹⁴ Лімо. Пломбір «1965» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.limo.ua/uk/tm/ice-cream/1965/3> (23.05.2023).

глазури, а також плодово-ягідний пломбір. Коли виробник рекламує саме цей бренд морозива, то звертається до нарративу «смак дитинства» та «справжній пломбір»⁹⁵. Станом на 2021 рік серед величезної кількості пломбірів присутніх на ринку «Пломбір 1965» займав 7 місце серед найсмачніших пломбірів на думку українців.⁹⁶ Отже, можемо бачити, що випуск такої серії був успішним на ринку і апеляція до смаку дитинства та оригінального морозива «як колись», підкорила споживача, а також власне і відповідала запитам покупця.

Яскравим прикладом також є компанія «Рудь», пломбір «Ескімос» якої вважається найсмачнішим в Україні за версією споживачів.⁹⁷ Компанія виробляє різні види морозива, але найбільший акцент лягає саме на виготовлення пломбірів: в асортименті присутні 3 різні лінійки пломбіру ескімос та «100% морозиво».⁹⁸ Компанія виробляє більше 50% українського морозива і є лідером на ринку. Як можемо бачити, у своїй стратегії виробник апелює до одного з найпопулярніших видів морозива у Радянському Союзі – ескімо і саме воно є найпопулярнішим. Також продуктова серія вирізняється продажем пломбіру в шоколадній глазури «Ескімос» на паличці, яке є циліндричної форми та має фольгове упакування.⁹⁹ Фактично такий вид морозива був класикою в СРСР і викликає довіру у покупців, які шукають «справжнє» морозиво. Також цікавим фактом є те, що компанія на експорт виготовляє власне таке ж морозиво, але під назвою «Ленінградське». Його можна зустріти на прилавках магазинів Ізраїлю.¹⁰⁰ Тобто відтворюється відоме всім радянське ескімо. Більше того, українська компанія морозива «Ласка» виробляє на експорт пломбір в стаканчику під

⁹⁵ Лімо. Інстаграм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.instagram.com/p/CgcMdtIjCNW/> (23.05.2023).

⁹⁶ Хто виготовляє найсмачніший пломбір в Україні? Результати дослідження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/05/5/673594/> (23.05.2023).

⁹⁷ Хто виготовляє найсмачніший пломбір в Україні? Результати дослідження...

⁹⁸ Рудь. Морозиво. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rud.ua/products/ice-cream/page=5/> (23.05.2023).

⁹⁹ Ескімос циліндричної форми в шоколаді. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://rud.ua/products/ice-cream/eskimo_standard/eskimos-tylindrychnoi-formy-v-shokoladi/ (23.05.2023).

¹⁰⁰ В Ізраїлі помітили "Ленінградське" морозиво від бренду "Рудь": що каже виробник. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/05/15/700127/> (23.05.2023).

назвою «Советский пломбир», яке також можна знайти в Ізраїлі,¹⁰¹ а також в українських продуктових онлайн-магазинах, де його опис звучить так: «Радянські громадяни – і молодь, і старі – обожнювали морозиво. Багато європейців спеціально приїжджали в СРСР, щоб скуштувати те саме знамените радянське морозиво! За кордоном навіть говорили, що СРСР варто відвідати заради трьох речей: балету, радянського цирку і морозива!»¹⁰² Такий опис є кліше при просуванні радянської якості морозива і як бачимо воно і досі застосовується, для того аби переконати покупців купляти таке морозиво.

Ще одне морозиво, яке привернуло мою увагу при дослідженні ностальгійних тенденцій, стала серія морозива «Як раніше» від ТМ «Ласунка». Морозиво з'явилося на прилавках у 2016 році і виробник описує його так: «А ви пам'ятаєте смак морозива зі свого дитинства? У нашій серії "Як раніше..." ми відновили технологію виробництва морозива, яку застосовували ще у шестидесяті роки. Тепер ви можете не тільки вдатись до солодкої ностальгії, насолоджуючись смаком улюбленого з дитинства десерту, але й поділитись спогадами зі своїми дітьми та онуками.»¹⁰³ У серії присутні вісім видів морозива, а саме пломбір та шоколадне морозиво у вафельному стаканчику, пломбір у брикеті, плодово-ягідне морозиво, тощо. На упаковках морозива великим кеглем написана ціна, яка відповідає тій, яка була у Радянському Союзі на цей вид морозива. Найкраще характеризує задумку цієї серії допис на офіційній сторінці компанії у Facebook:

Опитування, проведене відділом маркетингу ТМ «Ласунка», показало, що багато споживачів сумують за смаком морозива, яким насолоджувалися в дитинстві. Це пояснюється не тільки ностальгією, а й особливостями рецептури...Компанія «Ласунка» прислухалася до побажань своїх покупців і відновила вже забутий рецепт з минулого. Так з'явилася нова лінійка продукції «Морозиво як раніше...» – смак, який родом з дитинства.¹⁰⁴

¹⁰¹ "Советский пломбир" з Кропивницького продають в Ізраїлі. Позиція виробника [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://suspilne.media/483928-sovetskij-plombir-z-kropivnickogo-prodaut-v-izraili-pozicia-virobnika/> (23.05.2023).

¹⁰² Продукти24. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://produkty24.com.ua/ua/bakaleya-konservyi-zamorozka/zamorozka/morojenoe/26417/> (23.05.2023).

¹⁰³ Морозиво, як раніше [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lasunka.com/nashi-brendy/morozivo-yak-ranishe/> (23.05.2023).

¹⁰⁴ ТМ «Ласунка» відновила забутий рецепт морозива. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://m.facebook.com/lasunka.tm/posts/355648687892555/?refsrc=deprecated&req=4&rdr#> (23.05.2023).

Директор відділу маркетингу так охарактеризував нову серію:

– «Морозиво як раніше...» – це солодкі спогади затишного минулого для тих, хто звик жити в ритмі сьогодення. Наша нова лінійка продукції була випущена для того, щоб кожен мав можливість трохи сповільнити рух часу і хоча б десять хвилин присвятити приємним спогадам про щасливе дитинство.¹⁰⁵

Таким чином, можемо спостерігати, що навіть після 25 років незалежності українці досі шукають втрачений смак дитинства, яке репрезентує радянське морозиво, а компанії намагаються повторити рецептури попереднього століття, відповідаючи на побажання покупців.

Якщо говорити про напої, які залишилися на ринку, то яскравими прикладами є газований напій «Байкал» та пиво «Жигулівське». Напій «Байкал» з'явився у продажу в 1976 році і став радянською відповіддю американській «Пепсі-Колі». Рецептuru вирішили не повністю копіювати, а розробити власну. Саме тому напій вийшов на основі зборів різних трав і мав доволі аптечний смак. Проте «Байкал» швидко припав до смаку і заповнив ринок сітро.¹⁰⁶ Його активно промотувала радянська пропаганда, наприклад, у популярному фільмі «Спортлото-82» один герой говорить фразу «Я хотів узяти «Пепсі-Колу», але «Байкал», по-моєму, кращий?»¹⁰⁷ і напій справді став одним із найпопулярніших. Після розпаду Радянського Союзу напій «Байкал» залишився на українському ринку. Його рецептuru використовує кілька компаній на ринку, такі як «Росинка», «Бон Буасон», «Viola», «Лимонади Черкащини», «Легенда», «Своя лінія».¹⁰⁸ На етикетках напоїв цих брендів можна побачити написи «Смак, знайомий з дитинства»¹⁰⁹, «Легендарний смак»¹¹⁰, «Золота серія»¹¹¹, «Лимонади

¹⁰⁵ ТМ «Ласунка» відновила забутий рецепт морозива. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://m.facebook.com/lasunka.tm/posts/355648687892555/?refsrc=deprecated&req=4&rdr#> (23.05.2023).

¹⁰⁶ Від «Ситра» до «Пепсі»: історія лимонадів від краєзнавця [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dzvin.media/news/vid-syttra-do-pepsi-istoriya-lymonadiv-vid-kraeznavczya-foto/> (23.05.2023).

¹⁰⁷ Від «Ситра» до «Пепсі»: історія лимонадів від краєзнавця...

¹⁰⁸ Байкал. Напій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rozetka.com.ua/ua/search/?text=байкал+напій> (23.05.2023).

¹⁰⁹ Своя Лінія. Байкал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.atbmarket.com/product/napij-2l-svoa-linia-bajkal?gclid=EAlaIQobChMI5b_w2--N_wIVygmCh0AFwLVEAQYVCABEGKJoPD_BwE (23.05.2023).

¹¹⁰ Legenda. Байкал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://rozetka.com.ua/ua/legenda_4820115401396/p53232594/?gclid=EAlaIQobChMI3bPXjPKN_wIVi6eyCh05tQNiEAQYAyABEGKMyfD_BwE (23.05.2023).

¹¹¹ Бон Буасон. Байкал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

щасливих часів»¹¹², тощо. З кількості присутніх напоїв «Байкал» на ринку та стратегії їх промоції, можна зробити висновок, що напій залишається актуальним і сьогодні і основною цільовою аудиторією є українці, які шукають смак дитинства та втрачених щасливих часів.

Ще одним напоєм, який міцно укорінився на ринку є «Жигулівське пиво». Його рецептуру розробили ще у 1880-х роках, проте тоді воно мало назву «Віденське». З приходом радянської влади назву пива вирішили змінити на «Жигулівське». Цей сорт пива набув надзвичайної популярності у всьому Радянському Союзі і його виробляли на 735 підприємствах і близько 80% населення СРСР споживали саме це пиво.¹¹³ Станом на сьогодні Жигулівський сорт пива яскраво присутній на ринку серед різних компаній, такі як «Опілля», «Оболонь» та кількох інших регіональних пивоварнях.¹¹⁴ Як зазначає компанія «Опілля»: «Жигулівське є одним з найбільш упізнаваних традиційних сортів пива»¹¹⁵ Це свідчить, що незважаючи на доступність величезної кількості сортів пива на ринку, український споживач традиційно обирає те, яке йому було відоме і доступне у Радянському союзі.

У світі солодкого, яскравим прикладом є компанія «Світоч» і їх цукерки «Зоряне сяйво», «Ромашка», «Червоний мак» та інші, а також вафлі «Артек», які були і залишаються такими собі флагманами. У 1962 році було об'єднано кілька фабрик та засновано виробництво під назвою «Червона троянда», яку через кілька місяців перейменували на «Світоч».¹¹⁶ Фабрика швидко набрала обертів і стала однією із провідних у Радянському Союзі серед кондитерських підприємств. Колишня працівниця фабрики підтверджує це у своєму інтерв'ю:

https://epicentrk.ua/ua/shop/bezalkogolnyy-napitok-bon-buasson-baykal-2-l-4820203710034.html?gclid=EAIaIQobChMIme-0-PKN_wIVJBI7Ch3OQApnEAQYASABEgL6xPD_BwE (23.05.2023).

¹¹² Бон Буассон. Байкал...

¹¹³ Історія пива Жигулівське. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://opillia.com/product/opillia-zhyhulivske/#:~:text=Історія%20пива%20%22Жигулівське%22,назву%20%2D%20пиво%20%22Віденське%22.> (23.05.2023).

¹¹⁴ Жигулівське пиво. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

https://rozetka.com.ua/ua/search/?text=жигулівське+пиво§ion_id=4626589 (23.05.2023).

¹¹⁵ Історія пива Жигулівське...

¹¹⁶ Історія радянської фірми Світоч [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://lia.lvivcenter.org/uk/organizations/13-svitoch/> (23.05.2023).

Цех виробляв такі цукорки, і цукорки цеху славилися по цілому Радянському Союзу, і за кордон відправляли. (...) І всі семінари із передавання досвіду, всі наради, всьо проходило на базі нашого цеху з усього Союзу. Приїжджали з усіх кінців Радянського Союзу до нас на "Світоч". "Світоч" був найкращою фабрикою Союзу.¹¹⁷

Популярність у Союзі допомогла компанії зберегти свої позиції на ринку уже в період незалежності. Для українського ринку компанія виробляє цукерки за власними рецептурами, які збереглися іще із радянських часів. У виготовленні цукерок «Зоряне Сяйво», «Ромашка», «Червоний мак» та вафель «Артек» практично нічого не змінилося із попереднього століття. Директор компанії Ярослав Гузей зазначає: «Класичне «Зоряне сяйво» зараз практично таке ж, як і раніше. Це те, що клієнти цінують і хочуть. Також – «Червоний мак»»¹¹⁸ З розвитком компанії було представлено різні смаки «Зоряного саява», але компанія заявляє, що класичний варіант залишається лідером вибору серед споживачів.¹¹⁹ Виробник зазначає, що ці види солодоців виготовляє саме для пострадянського простору, де на них є попит, а у Європі переважно виготовляються зовсім інші солодоці. Через те, що ці цукерки притаманні лише цьому регіону, у світі доволі мало модернізованого відповідного обладнання, тому цукерки виготовляється частково на старій радянській лінії і пакуються вручну.¹²⁰ Проте значний попит присутній на такі цукерки робить виробництво вартим труднощів.

Ще один продукт, який плавно перейшов із радянської епохи у сучасній є плавлений сирок «Дружба». Плавлений сирок «Дружба» з'явився у Радянському Союзі в 1964 році і швидко став одним із найпопулярніших на ринку. Його часто вживали в якості закуски до алкоголю, або як основу до салату який складався власне із плавленого сирка, яйця, часнику і майонезу, який намащували на хліб.¹²¹ Пройшли роки, а на ринку України є як мінімум 7 сирків «Дружба»

¹¹⁷ Історія радянської фірми Світоч [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lia.lvivcenter.org/uk/organizations/13-svitoch/> (23.05.2023).

¹¹⁸ Смак дитинства упродовж пів століття. Як у Львові працює фабрика «Світоч». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://tvomisto.tv/exclusive/svitoch_116829.html (23.05.2023).

¹¹⁹ Смак дитинства упродовж пів століття. Як у Львові працює фабрика «Світоч»...

¹²⁰ Там само.

¹²¹ Зроблено в СРСР: смачна історія 5-ти найвідоміших салатів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://jisty.com.ua/zrobleno-v-srsr-smachna-istoriya-5-ti-najvidomishih-salativ/> (23.05.2023).

виробництва різних компаній.¹²² Це звичайно засвідчує їх популярність серед споживачів, але найбільш цікавим для дослідження є плавлений сирок «Дружба» виробництва «Новокаховського заводу плавлених сирків»¹²³, упаковка якого повністю повторює дизайн радянського «оригінального» плавленого сирка підприємства «Карат»¹²⁴. Компанія використовує ідентичний шрифт, логотип та кольори.

Загалом, можна зробити висновок, що український продуктовий ринок наповнений товарами, які були популярні в Радянському Союзі. Звичайно, усі перелічити не вдасться, адже таких продуктів, які є виявом радянської культури харчування є доволі багато. До цієї категорії належить також лікарська ковбаса, шпроти, кілька в томаті та інші консерви, цукерки «Пташине молоко» і «Стріла», сирки в шоколадній глазури, напій «Гархун», розчинна кава «Галка», тощо¹²⁵. Після огляду перелічених продуктів можна визначити, що виробники або намагаються повторити втрачений смак деяких продуктів, як-от морозива, або їх технологія виробництва залишається такою ж, як-от цукерки «Зоряне Сяйве» або запит на деякі продукти, смаки яких добре відомі з радянських часів спонукають виробників додавати їх у свій продуктовий асортимент, як-от напій «Байкал», пиво «Жигулівське» та сирок «Дружба».

Окрім продуктів харчування є страви, які добре закріпилися у раціоні українців іще з часів Радянського Союзу. Найвідоміші з них це звичайно салати «Олів'є», «Оселедець під шубою», «Вінегрет» та «Міміоза».¹²⁶ Традиція готувати салат «Олів'є» на Новий рік з'явилася в СРСР. Оригінально цей салат придумав французький кухар в Російській імперії, який працював в Ермітажі і його складові були зовсім не схожі на ті, які ми знаємо зараз під салатом Олів'є.¹²⁷ З

¹²² Аналіз «Дружби»: які плавлені сири найсмачніші? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ye.ua/gurman/37171_Analiz_Druzhbi_yaki_plavleni_siri_naysmachnishi_%28video%29.html (23.05.2023).

¹²³ Сир плавлений «Дружба». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.dobavkam.net/food/sir-plavleniy-druzhba> (23.05.2023).

¹²⁴ Зроблено в СРСР: смачна історія 5-ти найвідоміших салатів...

¹²⁵ 10 продуктів, які були тільки в СРСР. Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://food.obozrevatel.com/ukr/news/10-produktiv-yaki-buli-tilki-v-srsr.htm> (23.05.2023).

¹²⁶ Зроблено в СРСР: смачна історія 5-ти найвідоміших салатів...

¹²⁷ Історія появи салату Олів'є. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://travel-in-time.org/uk/istoriya-vinahodiv/istoriya-poyavi-salatu-oliv-ye/> (23.05.2023).

приходом радянської влади про цей салат забули, але в 1960-х роках його рецепт почав з'являтися у кулінарних книгах з рецептом, який ми знаємо зараз, тобто варена ковбаса, варена картопля та морква, квашений огірок, консервований зелений горошок та майонез. Цей салат найчастіше готували саме на Новий рік і на це було кілька причин. По-перше, ковбаса, зелений горошок, майонез були в дефіциті, тому їх купляли заздалегідь і тримали на особливе свято. Також ці продукти були взимку. З часом готувати Олів'є на Новий рік стало традицією та певним явищем по всьому Радянському союзу.¹²⁸ Навіть сьогодні, це залишається традиційною стравою новорічного столу в Україні і має чітку асоціацію із радянським минулим та традицією.¹²⁹

Салат «оселедець під шубою» є також яскравим представником радянських салатів, які українці періодично готуються і сьогодні. Це, мабуть, був другий за популярністю салат у Радянському Союзі. Його секрет був у тому, що більшість інгредієнтів були у легкому доступі, а власне картопля, буряк, морква та оселедець. Єдиним дефіцитним продуктом був майонез і власне він перетворював цей салат у делікатес. Салат «оселедець під шубою» готували як на Новий рік, так і на великі застілля. Його рецепт, як і салату «Олів'є» почав з'являтися у кулінарних книгах у 1960-х роках і відтоді набув широкої популярності. З роками цей салат не втратив актуальності і після розпаду СРСР досі залишається частим елементом українських застіль.¹³⁰

Таким чином, проаналізувавши продукти харчування, їх виробників та страви, які перекочували із Радянського Союзу в незалежну Україну можна зробити висновок, що їх присутність є доволі значна у повсякденному житті українців. Деякі з них символізують смаки попередньої епохи та дитинства, а деякі є традицією, яка залишилась та укріпилась у суспільстві. Можна сказати, що більшість є вибіркою «найкращого» із радянської епохи, те що асоціювалось зі святом або було надзвичайно популярним і в переважній більшості єдиним у

¹²⁸ Історія появи салату Олів'є...

¹²⁹ Готувати чи не готувати Олів'є на Новий рік? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hromadske.radio/podcasts/yizhaky/hotuvaty-chy-ne-hotuvaty-oliv-ie-na-novyy-rik> (23.05.2023).

¹³⁰ Оселедець під шубою: звідки взявся один із найпопулярніших новорічних салатів СРСР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.5.ua/dv/life/263904> (23.05.2023).

своїй категорії, що вироблялось на централізованому виробництві СРСР. Українці, які обирають ці продукти сьогодні та готують певні страви прагнуть повернути символи попередньої доби та додати приємні спогади, відчуття та смаки минулого у сьогодення.

2.2 Прояви радянської ностальгії на українському телебаченні

Для того, аби виявити ностальгію у масову та більш ширшому контексті, було обрано проаналізувати контент українського телебачення періоду незалежності, так як саме телебачення, є одним з ключових методів впливу на настрої населення, але в той же час і відповідає на запит споживача, аби тримати увагу та інтерес глядачів. Кіно впливає на формування цінностей суспільства, формування свідомості громадян та відображає тенденції розвитку та уявлення про світ. Саме тому, проаналізувавши кіно-ландшафт українських телеканалів можна визначити напрям та рівень розвитку українського суспільства.¹³¹

Найбільші та найпопулярніші телеканали в Україні – це «1+1», «СТБ», «Новий канал», «Інтер» та «Enter-фільм», тощо. Варто зазначити, що на усіх цих телеканалах від початку їх створення в період незалежності та до сьогодні постійно транслювалися радянські фільми в більшій чи меншій мірі. Бібліотека фільмів, створених за радянських часів, величезна, деякі з них і досі збирають глядачів біля екранів і залишаються популярними на українських телеканалах. Це можна пояснити відчуттям спокою, близькості та розуміння, яке прищепили пострадянським глядачам такі фільми, як «Діамантова рука», «Любов і голуби», «Пригоди Шурика», тощо.¹³²

Кінокритик Андрій Алфьоров зазначає, що чарівне кіно, яке б об'єднувало сім'ї перед телевізорами, – це те, чого потребують українці. Радянські фільми не втратили своєї актуальності і сьогодні, оскільки це універсальні історії про

¹³¹ Шеломовська, О. *Кіно на українських телеекранах: за результатами контент-аналізу програм телепередач* // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна / Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи», вип. 37, 2017, с.183.

¹³² Іронія ТБ, або чому радянські фільми залишаються незмінним атрибутом новорічної ночі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://inspired.com.ua/creative/movies/ironiya-tb-abo-chomu-radyanski-filmy-zalyshayutsya-nezminnym-atrybutom-novorichnoyi-nochi/> (23.05.2023).

середній клас та працівників того часу та їх життєві ситуації, як от «Іронія долі» та «Службовий роман».¹³³ Крім того, канали намагаються залучити старших глядачів, які ностальгують за молодістю та оптимізмом, та до цього не жили в часі глибокої соціально-економічної кризи та постійної нестабільності, а отримували зарплату і сподівалися на краще. Завдяки цьому телебачення може заробляти гроші, продаючи спогади своїм найвідданішим глядачам. Інша причина популярності радянського кіно є також відсутність альтернативи, яка почала з'являтися в Україні активніше лише після Революції Гідності, але українським кінорежисерам ще не вдалося створити заміну зрозумілим, «старим і добрим» радянським фільмам.¹³⁴

Якщо повернутися до аналізу українських телеканалів, то найяскравішим прикладом в контексті ностальгії за радянською епохою є «Enter-фільм». Телеканал було засновано в 2001 році і він належить до групи каналів компанії «Інтер». Продюсери канали одразу позиціонували його, як сімейний телеканал і окрім зарубіжних фільмів транслювали російські та радянські кінострічки.¹³⁵ З розвитком українського телебачення, телеканали почали переформатовувати у нішевий формат і власне в лютому 2011 року телеканал «Enter-фільм» став позиціонувати себе як канал радянських фільмів та мультфільмів.¹³⁶ Аудиторією каналу є українці віком від 18 до 50 років у містах з населення 50+ тисяч і структура аудиторії каналу підтверджує, що глядачами є як діти, так і дорослі практично усіх вікових груп.¹³⁷

Тодішній генеральний продюсер АОЗТ «Українська незалежна ТВ-корпорація» Володимир Зеленський прокоментував перепозиціонування каналу так: «Упевнений, що «Enter -фільм» стане улюбленим каналом країни. Радянське кіно допоможе кожному з нас відчувати себе дитиною, а дітям подарує стару добру

¹³³ Іронія ТБ, або чому радянські фільми залишаються незмінним атрибутом новорічної ночі...

¹³⁴ Там само.

¹³⁵ Детектор Медіа. СРСР + Enter = Shift. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://detector.media/rinok/article/61279/2011-03-22-srsr-enter-shift/> (23.05.2023).

¹³⁶ «Ентер-фільм» став каналом радянських фільмів та мультфільмів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://detector.media/withoutsection/article/59704/2011-01-31-enter-film-stav-kanalom-radyanskykh-filmiv-ta-multfilmiv/> (23.05.2023).

¹³⁷ Детектор Медіа. СРСР + Enter = Shift. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://detector.media/rinok/article/61279/2011-03-22-srsr-enter-shift/> (23.05.2023).

казку.»¹³⁸ І справді, його прогнози підтвердилися. З початку трансляції лише радянських фільмів та мультфільмів на «Ентер-фільм» частка аудиторії відразу виросла, хоча до цього в 2010 році частка глядачів каналу була найнижча від часу його створення. Це означає, що такий радянсько-ностальгійний кіно-репертуар був актуальним для глядачів.¹³⁹

Якщо говорити детальніше про програму телеканалу, то вона в основному складалася із стрічок кіностудій «Ленфільм», «Мосфільм», «Союзтелефільм» та студій Довженка та Горького.¹⁴⁰ Згідно з рейтингами телеканалу фільми «12 стільців» (1976), «Людина з бульвару Капуцинів» (1987), «Сімнадцять миттєвостей весни» (1973), «Холодне літо 53-го» (1987), «Калина червона» (1973) стали найпопулярнішими у 2011 році.¹⁴¹ До цього ж, телеканал сфокусувався також на показі радянських мультсеріалів. Як тільки у ранковий показ ввели анімаційні фільми, мультфільм «Ну погоди!» увійшов у топ-20 найрейтинговіших показів каналу. Крім цього показували також такі мультфільми як «Зима в Простоквашино», «Каникулы в Простоквашино», «Умка», «Чебурашка», тощо.¹⁴²

Із запровадженням нової стратегії «Enter-фільм» швидко завоював українських глядачів і у 2011 році отримав нагороду як «Найкращий фільмовий канал» в Україні у щорічній телевізійній премії "Media & Sat Leaders", у якій голосували як глядачі, так і експертне журі.¹⁴³ Така тенденція підтверджує факт присутності ностальгії за радянським минулим серед українців, а також співпадає із даними соціологічних досліджень, які вказують, що між 2010 та 2013 роками близько 45% українців шкодували про розпад Радянського Союзу.¹⁴⁴

¹³⁸ «Ентер-фільм» став каналом радянських фільмів та мультфільмів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://detector.media/withoutsection/article/59704/2011-01-31-enter-film-stav-kanalom-radyanskykh-filmiv-ta-multfilmiv/> (23.05.2023).

¹³⁹ Детектор Медіа. СРСР + Enter = Shift...

¹⁴⁰ «Ентер-фільм» став каналом радянських фільмів та мультфільмів...

¹⁴¹ "Ентер-Фільм" - "Найкращий фільмовий канал" 2011 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukranews.com/ua/news/114050-enter-film-naykrashhyy-filmovyy-kanal-2011-roku> (23.05.2023).

¹⁴² Детектор Медіа. СРСР + Enter = Shift...

¹⁴³ "Ентер-Фільм" - "Найкращий фільмовий канал" 2011 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukranews.com/ua/news/114050-enter-film-naykrashhyy-filmovyy-kanal-2011-roku> (23.05.2023).

¹⁴⁴ Десяте загальнонаціональне опитування: Ідеологічні маркери війни. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1000_ideological_markers_ua_042022_press.pdf (23.05.2023).

Стосовно інших головних каналів країни, то частка радянських стрічок була значно меншою, але звісно присутньою. До прикладу, протягом січня-березня 2016 року на телеканалі «1+1» було показано 4 радянські стрічки, «СТБ» – 21, «2+2» – 26.¹⁴⁵ З кожним роком частка радянських кінофільмів на телеканалах зменшується, але це також пов'язано із введенням закону (2016 рік) про заборону трансляції стрічок за участі акторів, які підтримують російську агресію в Україні, а також із законом, який зобов'язує транслювати передачі на телебаченні українською мовою (2021 рік).¹⁴⁶ Проте, мабуть, те, що викликає найбільші труднощі у відмові від показу радянських фільмів – це традиція дивитися їх на Новий рік. В Радянському Союзі новорічна ніч була ритуалізована, такою вона залишилася для багатьох і після закінчення існування СРСР. Уся родина в зборі, ялинки, феєрверки, президентське звернення та відомий фільм по телевізору, який вже ніхто не дивиться повністю, але всі знають основні моменти та основні сюжетні елементи. І цей «загальновідомий фільм» – це «Іронія долі» або «Службовий роман» або «Москва сльозам не вірить». Телеканали з року в рік транслювали радянські фільми, які спонукали романтизувати минуле, його легкість, визначеність і зрозумілість і викликали легкий трепет і бажання його повернути.¹⁴⁷ Особливо, це культивувалось до появи вищезгаданих законів і впливало на свідомість українців усіх поколінь.

Ще однією такою новорічною традицією був перегляд програми «Голубой огонек», яку започаткували в СРСР в 1962 році, як щорічну новорічну розважальну передачу, в ефірі якої виступали відомі виконавці та запрошували видатних діячів епохи.¹⁴⁸ Традиція перекочувала і у період незалежності. Проте цікавим є те, що це російська телепрограма, яку щорічно транслювали в Україні

¹⁴⁵ Шеломовська, О. *Кіно на українських телеекранах: за результатами контент-аналізу програм телепередач* // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна / Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи», вип. 37, 2017, с.190.

¹⁴⁶ Іронія ТБ, або чому радянські фільми залишаються незмінним атрибутом новорічної ночі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://inspired.com.ua/creative/movies/ironiya-tb-abo-chomu-radyanski-filmy-zalyshayutsya-nezminnym-atrybutom-novorichnoyi-nochi/> (23.05.2023).

¹⁴⁷ Іронія ТБ, або чому радянські фільми залишаються незмінним атрибутом новорічної ночі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://inspired.com.ua/creative/movies/ironiya-tb-abo-chomu-radyanski-filmy-zalyshayutsya-nezminnym-atrybutom-novorichnoyi-nochi/> (23.05.2023).

¹⁴⁸ Іронія ТБ, або чому радянські фільми залишаються незмінним атрибутом новорічної ночі...

і яку дивилися сотні тисяч українців. В ефір запрошували і українських артистів і таким чином підкріплюся сприйняття українців як «дружніх та братських» народів. Спершу це не викликало дисонансу в суспільстві, проте, коли у 2015 році телеканал «Інтер» транслював «Блакитний вогник», в ефірі якого виступали російські зірки, які підтримували російську агресію в Україні та анексію Криму – це викликало бурхливу реакцію суспільства і програму припинили транслювати, а телеканалу «Інтер» видали попередження про можливе позбавлення ліцензії.¹⁴⁹

Отже, можна зробити висновок, що радянські фільми в період незалежності були широкодоступні та затребувані для українського глядача. Свідченням цього, є активний показ радянського кіно на усіх головних телеканалах країни, а також створення окремого нішевого каналу «Enter-фільм», який був популярним серед українців усіх вікових груп. Стимулювала дивитися радянське кіно новорічна традиція, яка була міцно вкорінена, а також практична відсутність інакшої альтернативи. Можна спостерігати, що з початком агресії Росії проти України поступово у публічному просторі, репрезентатом якого є національне телебачення, почалось переосмислення радянського минулого та зменшення кількості показів доробку радянського кінематографу, як і традиційної новорічної програми «Блакитний вогник». Соціологічні дослідження показують, що рівень ностальгії за Радянським Союзом поступово знижувався в період між 2014 та 2022 роком до 32%, порівняно із 46% у 2010 році, що свідчить також про зміни в поглядах суспільства стосовно радянського минулого.¹⁵⁰

2.3 Прояв радянської ностальгії крізь призму суспільних міфів

Для того, аби ідентифікувати рівень ностальгії за СРСР, необхідно також поглянути на ставлення українців до святкування Дня перемоги. Вперше «День

¹⁴⁹ Там само.

¹⁵⁰ Десяте загальнонаціональне опитування: Ідеологічні маркери війни. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1000_ideological_markers_ua_042022_press.pdf (23.05.2023).

перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років» відсвяткували у Радянському союзі в 1945 році, потім наступні 20 років 9 травня був звичайним робочим днем, в вже 1965 року відновили святкування у всіх республіках Союзу.¹⁵¹ Міф про перемогу над нацистською Німеччиною став ключовим історичним міфом радянського нарративу пам'яті, який прославляв пам'ять про великі досягнення Радянського Союзу, його першість та непереможність.¹⁵² Після розпаду СРСР, в більшості колишніх країн-республік, серед яких була і Україна, цей день залишився у святковому календарі. Після проголошення незалежності, в Україні лише дещо модифікували назву і 9 травня став «Днем перемоги у Великій Вітчизняній війні». Парадоксально, з кожним роком антураж святкування «Дня перемоги» ставав усе більш радянським.¹⁵³

Ставлення до святкування «Дня перемоги» в Україна протягом років незалежності стало своєрідним індикатором та відзеркаленням ставлення до розпаду Радянського Союзу та пам'яті про цей період. Це можна спостерігати, як крізь призму історичної політики держави, а також проведення приурочених заходів та підтримки традицій у суспільстві. Історична політика – це політика, спрямована на конструювання колективної історичної пам'яті.¹⁵⁴ Якщо говорити про історичну політику президентів України, яка власне проявлялася у запровадженні та затвердженні комеморативних дат, то як зазначає Георгій Касьянов, в Україні було два напрямки такої політики, а саме національна або ж націоналістична та радянсько-ностальгічна, які в залежності від культурної та політичної ідентичності глав держав, протистояли між собою.¹⁵⁵ Національний нарратив передбачає конструювання політики пам'яті навколо ідеї самобутності української нації, а радянсько-ностальгійний акцентує увагу на спільності

¹⁵¹ День перемоги: як його святкували в Україні у різні роки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1463653-1-87> (23.05.2023).

¹⁵² Касьянов Г. *Past continuous: історична політика 1980-х – 2000-х. Україна та сусіди*. Київ: Laurus, Антропос-Логос-Фільм, 2018, с. 112.

¹⁵³ Що сталося з Днем перемоги в Україні? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/den-perempgi-9-travnnya-parad/30594290.html> (23.05.2023).

¹⁵⁴ Касьянов Г. *Past continuous: історична політика 1980-х – 2000-х. Україна та сусіди...с. 26.*

¹⁵⁵ Касьянов Г. *Past continuous: історична політика 1980-х – 2000-х. Україна та сусіди*. Київ: Laurus, Антропос-Логос-Фільм, 2018, с. 28.

радянської пам'яті на пострадянському просторі.¹⁵⁶ В Україні в залежності від президента та правлячої верхівки напрямок історичної політики постійно коливався. За президенства Леоніда Кравчука були здійснено перші спроби відновлення та встановлення українських національних днів пам'яті, але не відбувалося жодних спроб переосмислення радянського минулого. Його наступник Леонід Кучма свідомо вів амбівалентну або ж центристську історичну політику і, до прикладу, саме він почав реабілітацію пам'яті про ОУН та УПА, але водночас для підтримки зв'язків із Росією балансував і з радянсько-ностальгійними історичними подіями. Віктор Ющенко став першим президентом, в історичній політиці якого чітко прослідковувався національний наратив, адже саме він заснував Інститут національної пам'яті, визнав Голодомор геноцидом проти українського на державному рівні, присвоїв звання героїв України Степану Бандері та Роману Шухевичу, тощо. Проте наступний президент Віктор Янукович навпаки повернувся до радянсько-ностальгійного вектору в історичній політиці. Лише після початку російської війни в Україні в 2014 році, яка переросла у повномасштабне вторгнення у 2022 році, в політиці президентів Петра Порошенка та Володимира Зеленського прослідковується чіткий національний напрямок у історичній політиці.¹⁵⁷

Святкування «Дня перемоги» належить до радянсько-ностальгійної складової історичної політики України. Свято у його практично автентичному вигляді перекочувало з Радянського Союзу в незалежну Україну і в такий спосіб відзначалося впродовж майже 25 років.¹⁵⁸ Навіть Віктор Ющенко, який відомий своїми досягненнями в історичній політиці чи не найбільше, не наважився внести зміни у святкування цього дня.¹⁵⁹ Святкування «Дня перемоги» у СРСР мало два виміри: офіційний, який передбачав проведення парадів військової техніки та виступи керівників партії, а також родинний, який мав забарвлення

¹⁵⁶ Касьянов Г. *Past continuous: історична політика 1980-х – 2000-х. Україна та сусіди...* с. 29.

¹⁵⁷ Там само, с. 106-116.

¹⁵⁸ День перемоги: як його святкували в Україні у різні роки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1463653-1-87> (23.05.2023).

¹⁵⁹ Касьянов Г. *Past continuous: історична політика 1980-х – 2000-х. Україна та сусіди*. Київ: Laugus, Антропос-Логос-Фільм, 2018, с. 112.

вшанування пам'яті загиблих у війні.¹⁶⁰ Традиція військових парадів збереглася і під час перших років незалежності. Таким чином паради було проведено у 1995, 2001, 2010 та 2011 роках. До прикладу, парад в 1995 році був приурочений до 50 річниці з дня перемоги у Великій Вітчизняній війні, а у 2010 відповідно до 65-річчя.¹⁶¹ У парадах брали участь українські військові, ветерани, а також усі охочі. Аналізуючи відео-записи парадів 1995 та 2010 років цікавим є те, що у 1995 парад до «Дня перемоги» можна охарактеризувати словами масовий та помпезний, але він проводився повністю українською мовою, більшість ветеранів, які давали інтерв'ю спілкуються українською мовою, а також лунали українські народні маршові пісні.¹⁶² Якщо говорити про парад 2010 року, то він був меншим, можна почути радянські пісні, наприклад «Катюша», побачити радянську техніку, яку в Україні до цього часу не залучали до парадів та почути промови російською мовою про радянську пам'ять.¹⁶³ Ці факти підтверджують тезу про те, що чим пізніше проводилися святкування «Дня перемоги», тим більш радянське забарвлення було у цього свята.

Варто зазначити, що зміни у цьому питанні розпочалися у 2015 році, коли Петро Порошенко змінив закон про «Увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років» на закон про «Увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років» та запропонував змінити формат відзначення цього дня та принагідно було заборонено використання радянської символіки та, до прикладу, георгіївських стрічок, які також були символом радянсько-ностальгійної пам'яті про СРСР.¹⁶⁴ Це стало початком зрушень у цьому питанні, а вже 2023 року Володимир Зеленський запропонував також змінити дати та

¹⁶⁰ Від "Дня перемоги" до Дня Європи: як Україна звільнялася від "победобесія". Хронологія від 2014 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://texty.org.ua/articles/109603/vid-dnya-pobyedy-do-dnya-yevropy-yak-ukrayina-zvilnyalasya-vid-pobyedobesiya-hronolohiya-z-2014-roku/> (23.05.2023).

¹⁶¹ День перемоги: як його святкували в Україні у різні роки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1463653-1-87> (23.05.2023).

¹⁶² Парад Перемоги. Київ-1995 / Парад Победы. Киев-1995 / Victory Parade. Kyiv-1995. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://youtu.be/D4NpfyofOW8> (23.05.2023).

¹⁶³ День Перемоги. Парад у Києві 9 травня 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://youtu.be/InL7Ftjlr4U> (23.05.2023).

¹⁶⁴ Касьянов Г. *Past continuus: історична політика 1980-х – 2000-х. Україна та сусіди*. Київ: Laugus, Антропос-Логос-Фільм, 2018, с. 117.

відзначати 8 травня, як у Європі, «День пам'яті та перемоги над нацизмом у Другій світовій війні...», а 9 травня святкувати День Європи.¹⁶⁵

Таким чином, можна зробити висновок, що радянська пам'ять про День перемоги підтримувалась державною політикою протягом більшої частини років незалежності традиційним способом святкування «Дня перемоги», ритуалізацією військових парадів та загалом відсутністю переосмислення нарративу перемоги у Великій Вітчизняній війні. Лише з початком військового вторгнення Росії в Україну пам'ять про радянське минуле крізь призму міфу про велику перемогу почала відходити у минуле і набувати нових форм та більш «європейського» характеру.

Говорячи про суспільний контекст та ставлення українців до Дня перемоги, то тут воно різниться від регіону до регіону, свідченням чого є соціологічні опитування. До прикладу, у 2017 та 2018 роках для 80% населення – це свято мало особливий особистий символізм, а також між 2012 та 2018 роками від 74 до 58% українців відповідно вважали, що 9 травня має відзначатися як День перемоги.¹⁶⁶ Станом на квітень 2022 року 34% українців вважають, що цей день має особливе значення, а 80% опитаних вважали, що 9 травня має відзначатися як день пам'яті жертв Другої світової війни.¹⁶⁷ Відповідно, можна простежити тенденцію, що незважаючи на державну політику у цій сфері, до 2022 року сприйняття Дня перемоги значно не змінилось, проте з початком повномасштабного вторгнення Росії проти України ставлення кардинально змінилося.

Проте, до цього часу міф про перемогу у Великій вітчизняній був полем для ностальгії за радянською епохою, яке також підсилювалося діяльністю російської пропаганди. Яскравим прикладом цього є щорічна акція «Безсмертний полк». Рух «Безсмертний полк» було започатковано у Росії в 2007

¹⁶⁵ Від "Дня перемоги" до Дня Європи: як Україна звільнялася від "победобесія". Хронологія від 2014 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://texty.org.ua/articles/109603/vid-dnya-pobyedy-do-dnya-yevropy-yak-ukrayina-zvilnyalasya-vid-pobyedobesiya-hronolohiya-z-2014-roku/> (23.05.2023).

¹⁶⁶ Десяте загальнонаціональне опитування: Ідеологічні маркери війни. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1000_ideological_markers_ua_042022_press.pdf (23.05.2023).

¹⁶⁷ Десяте загальнонаціональне опитування: Ідеологічні маркери війни...

році, а свого сталого вигляду він набув у 2011 році і з часом він поширився також і в деякі колишні республіки СРСР. Акція передбачає ходу людей, які тримають в руках портрети своїх родичів, які загинули у Великій Вітчизняній війні і таким чином вшановують їх пам'ять. Зазвичай вони також тримають в руках гвоздики та носять георгіївські стрічки.¹⁶⁸ В Україні перша акція «Безсмертного полку» пройшла у 2012 році, а в Інтернеті є діючий веб-сайт організації, який є цінним джерелом для дослідження цього явища.¹⁶⁹ За даними сайту філія «Безсмертного полку» є у кожній області України і у кожній «регіональній» вкладці публікуються історичні довідки пов'язані із перебігом Другої світової війни у цьому регіоні або історії ветеранів із відповідних частин України, а також актуальні новини. Останні публікації були зроблені у другій половині 2022 року. Також на сайті можна в онлайн-режимі слухати радіо «Безсмертний полк», на якому звучать радянські пісні, а також дивитися онлайн-телеканал «Победа». Важливо зазначити, що існує лише російська версія цього сайту. Стосовно самих акцій «Безсмертного полку» в Україні, то вони стабільно проходили в Україні до 2022 року. На сайті можна знайти дані, що близько 200 000 людей взяли участь у акції, яка проходила в Києві у 2015 році і була приурочена до 70-тиліття з «Дня перемоги» і 1 300 000 людей взяли участь у акціях у 2019 році.¹⁷⁰ Наскільки ці дані відповідають реальності – важко перевірити, такі цифри скоріш за все можна вважати значно перебільшеними, адже згідно із запису прямого ефіру такої акції в 2019 році у Києві кількість учасників становила близько півтора тисячі людей.¹⁷¹ Відповідно, сторінку можна вважати такою, яка пропагує радянсько-ностальгійний наратив та займається публікацією спотворених та перебільшених фактів задля створення ефекту масовості цього явища. Хоча не можна заперечувати, що прихильників цього руху в Україні справді було доволі багато.

¹⁶⁸ С чего начался «Безсмертний полк» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://polkua.com/historic/> (23.05.2023).

¹⁶⁹ Официальный сайт «Бессмертного полка Украины» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://polkua.com> (23.05.2023).

¹⁷⁰ Официальный сайт «Бессмертного полка Украины»...

¹⁷¹ Акція «Безсмертний полк» / НАЖИВО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/live/KionHafuFHQ?feature=share> (23.05.2023).

Зміну у ставленні до «Дня перемоги» після початку повномасштабного вторгнення, про яке свідчать соціологічні опитування, також яскраво ілюструє остання публікація сайту у секторі «Новини», яка датується 25 квітня 2022 року:

Звернення до громадян України!!!...Багато хто з Вас до 24 лютого був шанувальником нашого міжнародного проекту «Привітай Солдата Перемоги». Багато хто з Вас, громадяни України, надсилали нам - адмінам, історії своїх батьків/дідів часів ВВВ з проханням опублікувати на сторінці. **Зараз ви інші!** Стільки ненависті до Героїв ВВВ, скільки ви вилили в коментарях за останні місяці - це просто жесть. Ваша ненависть до Солдатів Перемоги породжує впевненість, що ви виправдуєте нацизм і все, що знаходиться поруч із ним - Хатинь, Бабин Яр тощо. До речі, а чи не ви з серпня 2014 року відраховували щомісяця 1,5% із заробітної плати на вбивство цивільних Донбасу????¹⁷²

Таке звернення підкреслює як зміну сприйняття українцями до цього руху, який протягом десяти років став важливою частиною суспільного радянсько-ностальгійного міфу, а також чітко оприявнює дискурс, в межах якого «працює» ця організація – російська пропаганда величі Радянського Союзу та звинувачення української сторони у розв'язанні війни на Донбасі та загалом повномасштабного вторгнення.

Отже, одним із проявів ностальгії за радянською епохою в Україні є міф про перемогу у Великій Вітчизняній війні. Міфологізації цієї події в Україні сприяла як і державна політика, так і настрої населення, які проявляли свій сум за великою перемогою крізь комеморативні практики в день 9 травня. Проте поступово після початку російської агресії в Україні в 2014 році як на державному рівні так і у суспільному дискурсі проходить переосмислення цього радянського нарративу.

2.4 Дефініція проявів радянської ностальгії в Україні

Для наведених вище проявів ностальгії за радянською епохою, а саме продуктів харчування, страв, кіно, традицій та міфів, характерна селективність пам'яті та ідеалізація попереднього життя. У проаналізованих сферах

¹⁷² Обращение к гражданам Украины! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://polkua.com/obrashhenie-k-grazhdanam-ukrainy/> (23.05.2023).

проявляється тенденція згадувати певні найпопулярніші та найпоширеніші продукти та страви, дивитися кіно, яке було символом попередньої епохи, та міфологізувати силу та велич Радянського Союзу крізь призму наративу про перемогу у Другій світовій війні. Проте існує іще кілька закономірностей, які пояснюють причини вибору саме таких сфер, об'єктів та наративів ностальгування.

Перш за все, в українській історичній політиці стосовно пам'яті про радянське минуле увесь період з часу проголошення незалежності була відсутня певна стратегія. Зміна президента почасти визначала, який національний історичний міф просуватиметься та яким буде ставлення до радянської спадщини. Відповідно, українська історична політика була амбівалентною та коливалася між націоналістичним та радянсько-ностальгійним наративами.¹⁷³ Це проявлялося у відповідному акценті у комеморативних практиках і осмисленні радянського минулого і заохочувалось більш позитивне чи негативне ставлення до СРСР. До прикладу, лише в 2006 році було створено Інститут національної пам'яті, а Голодомор було визнано геноцидом українського народу. Інститутом пам'яті, згадається переважно злочини комуністичної системи та Радянського Союзу, а саме терор, економічна стагнація, корупція, відсталість системи тощо. Проте в той же час, до 2015 року в Україні святкували радянське свято «День перемоги у Великій Вітчизняній війні».¹⁷⁴

Незважаючи на недоліки та жахи попередньої системи в яких проживали українці, життя звичайних українців складалося також із більш побутових речей, таких як покупка продуктів, похід на роботу, купівля одягу, походи в кафе і паби, прогулянки містом та інші види дозвілля. Держава надавала людям роботу, безкоштовну освіту, медицину, саме тому, створюється дисонанс на рівні злочинів та недосконалостей попередньої системи та звичайного, людського пережиття досвіду радянської епохи.

¹⁷³ Касьянов Г. *Past continuous: історична політика 1980-х – 2000-х. Україна та сусіди*. Київ: Laurus, Антропос-Логос-Фільм, 2018, с. 51.

¹⁷⁴ Касьянов Г. *Past continuous: історична політика 1980-х – 2000-х. Україна та сусіди...с.110.*

Явище вибірковості лише певних елементів з минулого також пояснює Світлана Бойм. Як зазначалося у першому розділі, дослідниця виділяє два типи ностальгії: реставраційну та рефлексивну. Перший вид ностальгії пояснюється відтворенням значної частини елементів минулої епохи в їх оригінальному вигляді, в той час як рефлексивна ностальгія націлена не на відновлення минулої доби, а на її переосмислення та пошук компромісу між історією та плином часу.¹⁷⁵ Реставраційний тип ностальгії базується на *potos*, домі, спробі відбудувати втрачений дім. Люди, які відчують реставраційний тип ностальгії, сприймають це радше як продовження певної традиції та захист правди і фокусуються на поверненні до витоків і певних символів минулого і міфів, міфологізації історії на противагу сучасності та реконструкції монументів минулого. Чим різкіша зміна між певними періодами чи швидша модернізація, тим консервативнішою та стійкішою стає ця традиція. Причому, чим більше підкреслюється зв'язок і продовження минулого, тим вибірковіше минуле представлене в цій традиції.¹⁷⁶

Саме поняттям реставраційної ностальгії можна дефініціювати радянську ностальгію в Україні. Особливо яскраво це помітно на прикладі дещо невротичного бажання відтворити смак радянського морозива і того як ключові компанії на українському ринку намагаються задовольнити цю потребу споживача у вигляді морозива бренду «ЛІМО» серії «Пломбір 1965», чи морозива з лінійки «Як раніше» компанії «Ласунка». В такий спосіб можемо бачити бажання повернути втрачений смак дитинства, втрачений смак дому, яке проявляється серед українців. Деякі ж продукти компанії продовжують виготовляти за тою ж рецептурою, що і в Радянському Союзі, як-от цукерки «Зоряне саяво» бренду «Світоч». Більше того, цікавим фактором, який сприяє поширенню предметів із комуністичної доби, є так званий маркетинг ностальгії¹⁷⁷. Безперечно ностальгія за комунізмом існує, проте значна кількість виробників та підприємців на хвилі таких настроїв почали більш активно

¹⁷⁵ Boym S. *The Future Of Nostalgia*. New York: Basic Books, 2001, p. 13.

¹⁷⁶ Boym S. *The Future Of Nostalgia*...p.14.

¹⁷⁷ Golinowska K. *Nostalgia for the PRL in contemporary Poland // Twentieth Century Communism*. Vol. 11, p. 78.

звертатися до найбільш популярних об'єктів періоду Радянського Союзу. Тобто є попит на таку продукцію серед українських покупців і компанії заповнюють їх потребу своєю пропозицією. Це робить явище ностальгії більш вираженим у суспільстві та кристалізує його¹⁷⁸. Прикладом є велике різноманіття напоїв «Байкал», пива «Жигулівське» чи плавлених сирків «Дружба», які на ринку представлені десятками компаній.

Якщо говорити про відтворення чи формування нової традиції з минулого, що є характеристикою реставраційного типу ностальгії, то основні символи святкування радянського Нового року довгий час залишалися в Україні незмінними. Традиційне приготування салату «Олів'є» та «Оселедець під шубою», перегляд «Іронії долі» або «Службового роману», а також «Блакитного вогнику» є ключовими атрибутами Нового року в Радянському Союзі, повторюючи які з року в рік виявляють настрої населення доторкнутися до минулого, до стабільного, до того, що було втрачено і загублено і так хочеться прожити іще раз і повернути в нову невизначену реальність. Традиція – це стабільність і власне святкуючи в такий спосіб початок Нового року українці забезпечували собі частинку незмінного в реальності, де змінилось усе, забезпечували собі повернення до витоків.

Третьою ознакою реставраційної ностальгії є міфологізація історії. Наратив про перемогу у Великій Вітчизняній війні був ідеологічною основою пропаганди Радянського Союзу про велич радянської системи. Святкування Дня Перемоги 9 травня було однією із ключових дат у радянському календарі. Ідея великої перемоги укріпилася у свідомості українців, які жили в СРСР і набрала нового забарвлення в роки незалежності. Для ветеранів «Великої Вітчизняної» та їх сімей це було і залишилось священним днем і святом. З роками ця перемога лише ідеалізувалася та міфологізувалася та стала символом великих досягнень Радянського Союзу та повернення в часи «сильної держави», яка мала вплив у світі.

¹⁷⁸ Golinowska K. *Nostalgia for the PRL in contemporary Poland...*p. 78

Отже, вибірковість пам'яті, яка спостерігається серед сучасних українців стосовно життя в СРСР зумовлена схильністю згадувати переважно позитивні об'єкти минулого та ідеалізувати ці моменти підкріплюється амбівалентною історичною політикою стосовно радянського минулого, яка водночас згадує як злочини комуністичної системи, так і більш позитивні її складові. Форма, у якій відтворюються ці елементи радянської доби можна вважати реставраційною ностальгією, оскільки об'єкти з минулого, які повертаються чи залишаються в сучасності є певними символами попередньої епохи, які кристалізують традицію минулого та міфологізують його.

ВИСНОВКИ

У цій роботі я досліджувала явище радянської ностальгії у незалежній Україні та її прояви у побуті, культурно-публічному вимірі, традиціях та наративах. Основними завданнями було описати причини, що сприяли виникненню такого явища у сучасному українському суспільстві, виділити та дослідити прояви ностальгії в сучасній Україні, проаналізувати їх та надати означення.

Відповідно, причинами появи радянської ностальгії в Україні стали як особливості людської пам'яті, такі як селективність спогадів та схильність до ідеалізації, а також соціально-економічні умови життя після розпаду Радянського Союзу. Відсутність державотворчої традиції в Україні спричинила затяжну політичну кризу, яка вилилась у глибоку економічну та соціальну кризу. Також через відсутність сильних лідерів та стратегії розвитку та трансформації країни у переході від командно-планової економіки до ринкової та від комуністичної системи до демократії, в Україні не відбулося докорінних змін у системі управління після виходу із СРСР, а умови життя значно погіршилися. Такий розвиток держави у перше десятиліття незалежності став причиною розчарування українцями в новій системі та створив підґрунтя для появи та кристалізації колективної радянської ностальгії.

За результатами дослідження я виявила, що ностальгія за Радянським Союзом в Україні можна віднести до реставраційного типу, який передбачає глибокий сум за «втраченим» домом та бажанням відновити символи попередньої епохи, продовжити традиції минулого та міфологізувати його. Усі проаналізовані приклади проявів радянської ностальгії в Україні відповідають характеристикам такого типу ностальгії, адже можна бачити тенденції у сфері харчування щодо бажання відтворити смаки дитинства, або споживати продукти, які були поширені за радянських часів, а також тенденції до збереження традицій та наративів, як от святкування Нового Року за радянським звичаєм, перегляд

радянського кінематографу та возвеличення досягнень СРСР крізь призму святкування та міфологізації «Дня Перемоги».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

Ресурси в мережі інтернет:

1. "Ентер-Фільм" - "Найкращий фільмовий канал" 2011 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukranews.com/ua/news/114050-enter-film-naykrashhyy-filmovyy-kanal-2011-roku> (23.05.2023).
2. "Советский пломбир" з Кропивницького продають в Ізраїлі. Позиція виробника [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://suspilne.media/483928-sovetskij-plombir-z-kropivnickogo-prodaut-v-izraili-pozicia-virobnika/> (23.05.2023).
3. «Ентер-фільм» став каналом радянських фільмів та мультфільмів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://detector.media/withoutsection/article/59704/2011-01-31-enter-film-stav-kanalom-radyanskykh-filmiv-ta-multfilmiv/> (23.05.2023).
4. 10 продуктів, які були тільки в СРСР. Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://food.obozrevatel.com/ukr/news/10-produktiv-yaki-buli-tilki-v-srsr.htm> (23.05.2023).
5. Legenda. Байкал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://rozetka.com.ua/ua/legenda_4820115401396/p53232594/?gclid=EA1aIQobChMI3bPXjPKN_wIVi6eyCh05tQNiEAQYAyABEgKMyfD_BwE (23.05.2023).
6. Акція «Безсмертний полк» / НАЖИВО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/live/KionHafuFHQ?feature=share> (23.05.2023).
7. Аналіз «Дружби»: які плавлені сири найсмачніші? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ye.ua/gurman/37171_Analiz_Druzhbi_yaki_plavleni_siri_naismachnishi_%28video%29.html (23.05.2023).

8. Байкал. Напій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rozetka.com.ua/ua/search/?text=байкал+напій> (23.05.2023).
9. Бон Буассон. Байкал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://epicentrk.ua/ua/shop/bezalkogolnyy-napitok-bon-buasson-baykal-2-1-4820203710034.html?gclid=EAIaIQobChMIme-0-PKN_wIVJBI7Ch3OQApnEAQYASABEgL6xPD_BwE (23.05.2023).
10. В Ізраїлі помітили "Ленінградське" морозиво від бренду "Рудь": що каже виробник. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/05/15/700127/> (23.05.2023).
11. В Україні на 3% виросло виробництво морозива: де його роблять та яке найпопулярніше [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rubryka.com/2021/08/04/morozyvo-ukraine/#> (23.05.2023).
12. Від "Дня перемоги" до Дня Європи: як Україна звільнялася від "переможесія". Хронологія від 2014 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://texty.org.ua/articles/109603/vid-dnya-pobedy-do-dnya-yevropy-yak-ukrayina-zvilnyalasya-vid-pobyedobyesiya-hronolohiya-z-2014-roku/> (23.05.2023).
13. Від "Ситра" до "Пепсі": історія лимонадів від краєзнавця [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dzvin.media/news/vid-sytra-do-pepsi-istoriya-lymonadiv-vid-kraeznavcya-foto/> (23.05.2023).
14. Готувати чи не готувати Олів'є на Новий рік? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hromadske.radio/podcasts/yizhaky/hotuvaty-chy-ne-hotuvaty-oliv-ie-na-novy-rik> (23.05.2023).
15. День перемоги: як його святкували в Україні у різні роки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1463653-1-87> (23.05.2023).
16. День Перемоги. Парад у Києві 9 травня 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://youtu.be/InL7Ftjlr4U> (23.05.2023).
17. Десяте загальнонаціональне опитування: Ідеологічні маркери війни. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

- https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1000_ideological_markers_ua_042022_press.pdf (23.05.2023).
18. Детектор Медіа. СРСР + Enter = Shift. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://detector.media/rinok/article/61279/2011-03-22-srsr-enter-shift/> (23.05.2023).
19. Динаміка Ностальгії за СРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/c910ad1d40079f7a2a28377c27494738.html> (23.05.2023).
20. Ескімос циліндричної форми в шоколаді. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://rud.ua/products/ice-cream/eskimo_standard/eskimos-tsylindrychnoi-formy-v-shokoladi/ (23.05.2023).
21. Жигулівське пиво. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://rozetka.com.ua/ua/search/?text=жигулівське+пиво§ion_id=4626589 (23.05.2023).
22. Зроблено в СРСР: смачна історія 5-ти найвідоміших салатів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://jisty.com.ua/zrobleno-v-srsr-smachna-istoriya-5-ti-najvidomishih-salativ/> (23.05.2023).
23. Іронія ТБ, або чому радянські фільми залишаються незмінним атрибутом новорічної ночі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://inspired.com.ua/creative/movies/ironiya-tb-abo-chomu-radyanski-filmy-zalyshayutsya-nezminnym-atrybutom-novorichnoyi-nochi/> (23.05.2023).
24. Історія пива Жигулівське. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://opillia.com/product/opillia-zhyhulivske/#:~:text=Історія%20пива%20%22Жигулівське%22,назву%20%2D%20пива%20%22Віденське%22.> (23.05.2023).
25. Історія появи салату Олів'є. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://travel-in-time.org/uk/istoriya-vinahodiv/istoriya-poyavi-salatu-oliv-ye/> (23.05.2023).
26. Історія радянської фірми Світоч [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lia.lvivcenter.org/uk/organizations/13-svitch/> (23.05.2023).

- 27.Лімо. Інстаграм. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.instagram.com/p/CgcMdtLjCNW/> (23.05.2023).
- 28.Лімо. Історія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.limo.ua/uk/history> (23.05.2023).
- 29.Лімо. Морозиво [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.limo.ua/uk/tm/ice-cream> (23.05.2023).
- 30.Лімо. Пломбір «1965» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.limo.ua/uk/tm/ice-cream/1965/3> (23.05.2023).
- 31.Морозиво, як раніше [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lasunka.com/nashi-brendy/morozivo-yak-ranishe/> (23.05.2023).
- 32.Обращение к гражданам Украины! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://polkua.com/obrashhenie-k-grazhdanam-ukrainy/> (23.05.2023).
- 33.Оселедець під шубою: звідки взявся один із найпопулярніших новорічних салатів СРСР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.5.ua/dv/life/263904> (23.05.2023).
- 34.Официальный сайт «Бессмертного полка Украины» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://polkua.com> (23.05.2023).
- 35.Парад Перемоги. Київ-1995 / Парад Победы. Киев-1995 / Victory Parade. Kyiv-1995. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://youtu.be/D4NpfyofOW8> (23.05.2023).
- 36.Продукти24. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://produkty24.com.ua/ua/bakaleya-konservyi-zamorozka/zamorozka/morojenoe/26417/> (23.05.2023).
- 37.Рудь. Морозиво. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rud.ua/products/ice-cream/page=5/> (23.05.2023).
- 38.С чего начался «Безсмертный полк» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://polkua.com/historic/> (23.05.2023).
- 39.Своя Лінія. Байкал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.atbmarket.com/product/napij-2l-svoa-linia->

- bajkal?gclid=EAIaIQobChMI5b_w2--N_wIVygLmCh0AFwLVEAQYBCABEgKJoPD_BwE (23.05.2023).
40. Сир плавлений «Дружба» . [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.dobavkam.net/food/sir-plavleniy-druzhba> (23.05.2023).
41. Смак дитинства упродовж пів століття. Як у Львові працює фабрика «Світоч». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://tvoemisto.tv/exclusive/svitoch_116829.html (23.05.2023).
42. ТМ «Ласунка» відновила забутий рецепт морозива. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://m.facebook.com/lasunka.tm/posts/355648687892555/?refsrc=deprecated&__req=4&_rdr#=_ (23.05.2023).
43. Хто виготовляє найсмачніший пломбір в Україні? Результати дослідження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/05/5/673594/> (23.05.2023).
44. Чому радянське морозиво вважалося найкращим в світі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.legaltechnique.org/articles/eda-i-napitki/pochemu-sovetskoe-morozhenoe-schitalos-luchshim-v-mire-bull-novosti-v-fotografiyah.html> (23.05.2023).
45. Що сталося з Днем перемоги в Україні? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/den-peremogi-9-travnya-parad/30594290.html> (23.05.2023).

Література

46. Ветров І. *Стан промисловості УРСР на початку нацистської окупації* // Сторінки воєнної історії України. / Зб. наук. ст., Київ, 2008, с. 82-87.
47. Касьянов Г. *Past continuous: історична політика 1980-х – 2000-х. Україна та сусіди*. Київ: Laugus, Антропос-Логос-Фільм, 2018, 420 с.
48. Касьянов Г. *Україна 1991–2007: нариси новітньої історії*. Київ: Наш час, 2008, 432 с.
49. Перепелиця Г. *Україна та Польща: 25 років посткомуністичного транзиту (порівняльний аналіз)* // *Sprawy Międzynarodowe*, 71(1), 2018, с. 193-208.
50. Перехрест О. *Сільське господарство України в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.)*. Київ: НАН України. Ін-т історії України, 2010. 150 с.
51. Пронкевич О. «Ідеальний читач» *Едічки-нацбола* // Література та ідеологія: колективна монографія / За ред. В. Агеєвої, В. Єрмоленко, С. Іванюка та ін.; наук. ред. та упоряд. Моренець В. П. Київ: [НаУКМА], 2017, с. 239-261.
52. Стяжкіна О. *Смак радянського: їжа та їдці в мистецтві життя й мистецтві кіно (середина 1960-х – середина 1980-х років)*. Київ: Дух і Література, 2021. 376 с.
53. Шеломовська, О. *Кіно на українських телеекранах: за результатами контент-аналізу програм телепередач* // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна / Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи», вип. 37, 2017, с. 183-193.
54. Angé O. Berliner D., *Anthropology and Nostalgia*. New York: Berghahn Books, Incorporated, 2014. 229 p.
55. Bartmanski D. *Successful icons of failed time: Rethinking post- communist nostalgia* // *Acta Sociologica* Vol. 54. No 3. Yale University, 2011, p. 213–231.
56. Boym S. *The Future Of Nostalgia*. New York: Basic Books, 2001, 517 p.

57. Johnson, Lonnie R. *The Failure of Eastern Europe // Central Europe: Enemies, Neighbors, Friends*. Oxford, 2010, p. 236-274.
58. Kornai J. *The great transformation of Central Eastern Europe Success and disappointment // Economics of Transition*. Vol XIV. No2. Oxford, 2006, p. 207- 244.
59. Kuzio T. *Twenty Years as an Independent State: Ukraine's Ten Logical Inconsistencies // Communist and Post-Communist Studies*, vol. 45, no. 3/4, 2012, p. 429–438.
60. Reksć M. *Nostalgia for Communism in the Collective Imaginations // Procedia - Social and Behavioral Sciences*. Vol. 183. No 4. University of Lodz, 2015, p. 105 – 114.

Ресурси з мережі інтернет:

61. Humanity in Action Polska. *Lost and Found: Communism Nostalgia and Communist Chic Among Poland's Old and Young Generations* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.humanityinaction.org/knowledge_detail/lost-and-found-communism-nostalgia-and-communist-chic-among-polands-old-and-young-generations/ (22.04.2023).
62. Make America Great Again as White Political Theology [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://journals.openedition.org/lisa/9887> (22.04.2023).